

Sønderjyder under junigrundloven

Det blandede distrikt og dansk politik 1848–64

Af *Chr. Stenz*

De kongerigske enklaver i Vestslesvig var fra middelalderen og frem til 1864 de områder inden for hertugdømmet Slesvig, som hørte under kongeriget. Det betød, at den danske grundlov af 15. juni 1849 kom til at gælde for ca. 15.000 mennesker i dette område, som derfor skulle vælge repræsentanter til rigsdagen. Fhv. viceskoleinspektør Chr. Stenz fortæller i denne afhandling om valgene og om de folketings- og landstingsmænd, der repræsenterede enklaverne frem til 1864. I midten af 1850'erne kom et lovforslag, der skulle løse de administrative og juridiske problemer, det gav at have sogne og landsbyer delt mellem to jurisdiktioner. I afhandlingen behandles også disse planer om strukturændringer samt debatten herom, der især blev præget af N. F. S. Grundtvig.

Indledning

Den historiske baggrund

For dem, der vil forsøge at sætte sig ind i Sønderjyllands historie, kan delingerne i 1500-tallet mellem de gottorpske og de kongelige hertuger vække både forundring og forvirring. Hertil kan føjes de områder, som Hans den Yngre og hans efterkommere besad, og disse efterkommere fik som bekendt en ikke ringe indflydelse på eftertidens politiske udvikling. Et fjerde element er de nørrejske Enklaver, af hvis historie en enkelt periode skal forsøges behandlet her.

I »Fra Ribe Amt« 1919 har pastor H. M. Nielsen grundigt og kyndigt behandlet Enklavernes historie indtil 1864, mens N.H. Jacobsen i »Geografisk Tidsskrift« fra 1938 har skrevet om Enklavernes oprindelse. I det her foreliggende arbejde har jeg koncentreret mig om tiden 1848–64, der især er bemærkelsesværdig ved, at de isolerede områder, som Enklaverne udgør, var underlagt Danmarks Riges Grundlov med de frihedsrettigheder, som denne hjemlede, mens det øvrige Sønderjylland forblev under det enevældige styre og var underkastet dets censurbestemmelser. På den anden side synes bestræbelserne på at ændre Enklavernes struktur under enevælden ikke at have haft bedre betingelser end under folkestyrets vilkår.

De sønderjyske Enklaver har deres oprindelse i 1200-tallet, da Ribe by skilte sig ud fra hertugdømmet Slesvig og blev kongeligt område. Omkring år 1300 kom List på Sild og Mandø under kronen og nogle år senere Møgeltønder. Men deres endelige udstrækning fik Enklaverne under dronning Margrethe i begyndelsen af 1400-tallet, hvor hun dels ved køb dels ved overtagelse af ufyldestgjorte panter satte sig i besiddelse af en række sogne, herunder Vesterland-Før og Amrum. Jorderne blev lagt ind under Ribe bispestol.

Under kong Christian d. 1. fik Ribe-bispen birkeret over bl.a. Møgeltønder, Lustrup og Ballum, og selv om Sønderjylland havde sit eget landsting på Urnehoved, er det ret betegnende for de uklare forhold, at der indtil 1525 kunne appelleres herfra til Viborg landsting. Men birkeretten var en vigtig faktor ved vurderingen af Enklavernes særstilling, der selv under de konstruerede delinger i 1500-tallet ikke blev anfægtet. Den danske konge havde stadig sine besiddelser som hertug over sin del af hertugdømmet, men Enklaverne besad han i sin egenskab af dansk konge.

Foruden de allerede nævnte var følgende sogne fra Lø herred lagt ind under Enklaverne, tilknyttet godset Trøjborg: Visby, Brede, Randerup, Mjolden, Daler og Døstrup. Men derudover var der en del kongerigsk strøgods, især i Tørninglen, hvor kun fem sogne var ublandet slesvigske. Det var Østerlindet, Skrave, Branderup, Bevtoft og Tirslund.

Efter reformationen i 1536 kom en del krongods under Ribe bispestol. I 1552 hørte f.eks. omkring 25 gårde i Emmerlev og Skast til Ribe hospital, flest i Emmerlev sogn, hvor den årlige afgift var en ost, og selv om man forestiller sig denne på størrelse med et møllehjul, må betingelserne kaldes gunstige. Domkapitlet i Ribe ejede megen jord, der åbenbart må have været udset til at løse andre sociale opgaver, for hospitalet har i alt besiddet ca. 700 td. hartkorn, og så sent som i 1729 ejede det endnu ca. 470 td. hartkorn, hvoraf de 211 lå syd for Kongeåen.

Et meget afgørende punkt i Enklavernes forhold var den uensartede lovgivning i det slesvigske og det kongerigske. F.eks. medførte den mildere slesvigske toldlov et udbredt smugleri. Der var desuden ikke altid skarpe grænser mellem de retslige, de administrative og de kirkelige inddelinger. Der var slesvigske bønder i Lø herred, som alligevel hørte under dettes ting. Kirken i Bredebro hørte til Slesvig stift. På Rømø var skolen og fattighuset beliggende på slesvigsk grund, men fordi kirken lå på kongerigsk grund, hørte de begge under kongerigsk styre.

Men det er kun få eksempler af en lang række af mærkværdigheder, som forholdene medførte. Det er klart, at den forskellige lovgivning gav store muligheder for advokater, når lovene skulle fortolkes.¹

Sognene langs Nordslesvigs vestkyst kaldes undertiden Det blandede Distrikt, fordi der her fandtes områder blandet mellem hinanden, som hørte under enten slesvigsk eller kongerigsk jurisdiktion. Udtrykket »Det blandede Distrikt« har overlevet bl.a. i navnet på egnens landboforening, der hedder Det blandede Distrikts Landboforening.

Ældre forsøg på strukturændringer

Af mange grunde er det ikke mærkeligt, når der fra tid til anden blev gjort forsøg på at skabe mere faste linjer i de statsretslige og administrative forhold. I slutningen af 1700-tallet kom der fra Juvre på det nordlige Rømø et forslag om en ensartet lovgivning. Landsbyen havde omtrent lige mange slesvigske og kongerigske undersåtter. Man foreslog at lade de slesvigske bønder komme under Ribe og lade Ribes folk i Toftum, Tvismark og Kongsmark indgå under Haderslev amt. Der blev nedsat en kommission til at arbejde med sagen. Den holdt bl.a. et møde i Gram, men forsøget strandede især på, at besidderne af Trøjborg og Schackenborg ikke ønskede at komme ind under hertugdømmets magtområde.²

Allerede i 1728 skriver bønder i Kalvslund herred til kongen og anmoder om at blive tingpligtige under dansk ret, men embedsmændene i Danske Kancelli indstillede, at der ingen ændring skete.

Den reformivrige Struensee havde også øje for problemet i sin korte magtperiode. Han forsøgte at lægge Vesterland-Før og Amrum under Tyske Kancelli og skille det ud fra Ribe amt med begrundelse i de forvirrede retsforhold. Der blev foretaget undersøgelser ved amtmand og biskop, men både føringer og amrummer drog den slutning, at omlægningen ville komme dem til skade. Skatterne var dobbelt så høje i øst som i vest, og rettergangen ville blive en del dyrere. Det gik med Struensees strukturplaner, der kom som en kabinetsordre af 10. august 1771, som med de fleste af hans andre reformbestræbelser.³

I 1838 blev der af landvæsenskommissær Hans Wulff, Nebel mølle ved Kolding (1764–1850) i Viborg stænderforsamling fremsat et forslag om en regulering af det blandede distrikts forhold. Han var bror til den kendte og ansete kniplingskræmmer Jens Wulff i Brede og havde således gode forudsætninger for at udtale sig om problemerne i barndommens egn, ligesom det ligger klart, at han modtog mange impulser og gode råd fra broderen i Brede.

På stændermødet den 9. juni fremhævede han den forskellige vurdering af jordboniteten, hartkorn i det kongerigske, plovtafst i det hertugelige, ligesom afgifterne til det offentlige ikke var ens. »Det ene distrikts

grundejendomme og personer har rettigheder, som deres nærmeste naboer ej havde adgang til.«

Senere udtalte han: »Jurisdiktionerne er ligeledes meget blandede, og med hensyn til skole- og fattigvæsen træffer man mangan gang en vilderede, som ej er let at finde ud af.«

Wulff henviser til en kommission af 1799, bestående bl.a. af fem amtmænd, der ikke havde nået noget resultat. Kgl. kommissarius A. S. Ørsted udtalte, at forslaget fra 1799 drejede sig om magelæg mellem kongeriget og hertugdømmet. Der var i forsamlingen 47 stemmer mod 3 for at lade forslaget prøve ved en komite, men på mødet den 6. august trækker Wulff forslaget tilbage, da han har bragt i erfaring, at der forberedes foranstaltninger fra regeringens side over for det blandede distrikt.⁴

Det blandede Distrikts rammer

Ifølge Traps beskrivelse af Ribe amt (1858–59) havde distriktet i 1858 et areal på 9¼ kvadratmil, og ved folketællingen i 1855 var der et indbyggertal på 15616. De egentlige enklave-sogne dannede en til dels sluttet enklave, dvs. at langt den største del af indbyggerne var kongerigske undersåtter. Forholdet ser ud som følger:

	Indbyggere ialt	Heraf kongerigske	
1. Døstrup:	899	778	= 86 %
2. Mjolden:	439	347	= 79 %
3. Randerup:	250	234	= 94 %
4. Brede:	1332	1044	= 78 %
5. Visby:	743	730	= 98 %
6. Daler:	730	630	= 85 %
7. Møgeltønder	1596	1479	= 93 %
8. Ballum:	1501	1501	= 100 %
9. Rømø:	1343	829	= 62 %

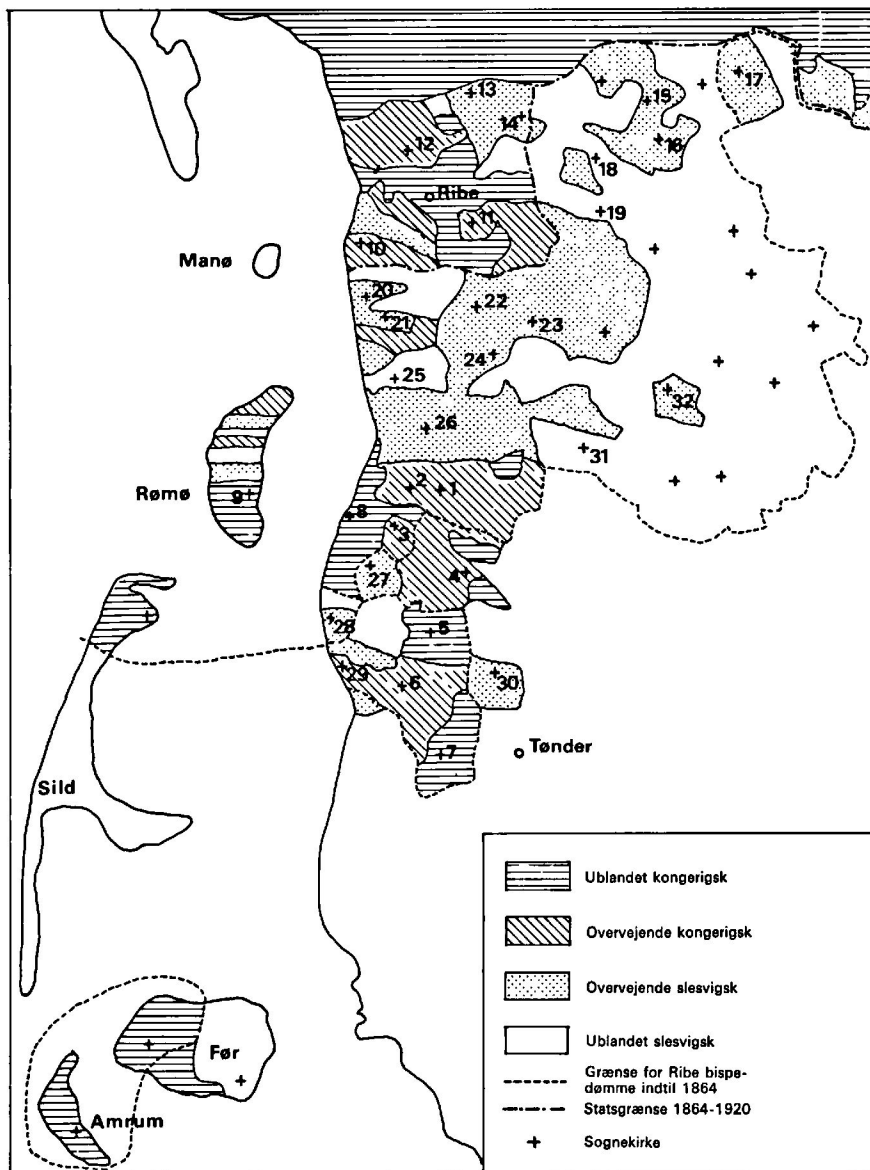
(Nummereringen henviser til kortet side 00).

Tallene for Rømø gælder hele øen, mens jo kun den sydlige del hørte til Enklaverne. Det var landsbyerne Kirkeby, Østerhede, Nørhede, Vesterhede, Østerby, Vråby, Sønderby, Havneby og Tagholm.

St. Laurentius og en del af St. Johannes sogne på Før, der også hørte til Enklaverne, havde tilsammen 2176 og hele Amrum 635 indbyggere. Hertil kom List på Sild.

Men derudover var der som før nævnt kongerigske undersåtter i langt de fleste sogne i Tønder, Løgumkloster og Haderslev amter. Eksempelvis kan det nævnes, at der var 153 i Skærbæk, 7 i Hjerpsted, 161 i Skast og 75 i Abild.

I Farup ved Ribe var af 925 indbyggere kun de 485 kongerigske og i Seem 494 af 553. Af V. Vedsteds 668 indbyggere var der 370 kongerigske. Det fremgår af tallene, at kun godt halvdelen af det blandede distrikts indbyggere har været bosiddende i de egentlige enklavesogne og på Rømø.

Kort over de kongerigske enklaver i hertugdømmet Slesvig. Efter H.V. Clausen i Franz v. Jessen: *Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie*, Kbh. 1901 s. 218. – Nummereringen henviser til tabellerne s. 188 og 210–211.

Det er nok ikke uberettiget at gætte på, at Wulffs ændrede standpunkt skyldes indflydelse fra broderen i Brede.

Ved kommunaloven af 1841 oprettedes sogneforstanderskaber, begyndelsen til de senere sogneråd. I modsætning til det øvrige Sønderjylland blev Enklaverne inddraget under ordningen. Kun Haderslev amt fik senere som det eneste et amtsråd i 1858.

De indviklede retsforhold

Følgende avisnotits kan anskueliggøre påstanden om de indviklede retsforhold: »Toftlund kro er brændt natten mellem lørdag og søndag. Ilden skal være opkommen i et værelse, hvori en politibetjent, som havde bragt en arrestant fra Løgumkloster, logerede. Betjenten, som nok var noget beskænket, har været uforsigtig med lyset, og den ulykkelige omkom i luerne. Kroen ligger henved fem mil herfra, og uagtet herredsfogden bor ved siden af kroen, hører gården under Riberhus Birk.«⁵

Lignende beretninger om jurisdiktioners til tider noget tilfældige placering kunne nok også forekomme andre steder i landet, men hændelsen illustrerer de særlige forhold i disse egne. Mellem Tønder og Møgeltønder lå kroen Altona lige på grænsen mellem Jydske Lovs område i Tønder og Danske Lovs i Enklaverne. Når her opstod slagsmål, var det afgørende ved strafudmålingen, om slagsmålet havde fundet sted øst eller vest for kroen.

Også vejproblemerne gav anledning til utilfredshed. Nogle bemærkninger af præsten Jakob Kristian Lindberg i Folketinget taler sit sprog:

»I vort sogn er der to sognefogder . . . Disse er aldrig enige om samtidig at lade foretage en reparation af vejen, når derfor f.eks. en slesvigsk bonde får ordre af sognefogden til at møde og istandsætte vejene, og bonden imidlertid erfarer, at hans nabo, der er dansk bonde (!), ikke har fået en lignende ordre af sin sognefoged, så tænker den første som så: kan min nabo blive hjemme, kan jeg også, han lader altså veje være veje.«⁶

En episode, der nærmest har appel til den humoristiske sans, må også med her: Pastor Dahl i Tønder tørnede sammen med amtmanden, grev Reventlow (1817–78). Amtmanden klagede over, at præsten forlod slesvigsk grund og besøgte Enklaverne uden sine overordnede tilladelse. Da det klargjordes, at Dahl kun foretog daglige spadsereture til Møgeltønder for at besøge pastor Sonne, fandt man dog i København, at det var for småligt. Klagen afvistes – selv om der nok formelt var tale om en overtrædelse.⁷

1848-49

Året 1848 og valget til den grundlovgivende rigsforsamling

Februarrevolutionen i Paris var indledningen til de liberale og nationale kræfters udfoldelse i Europa. I de fleste tyske stater rejste folket sig og krævede del i styret, og i marts fordrede slesvig-holstenerne en fri forfatning og Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. Treårskrigen blev resultatet. Men sideløbende med rejsningen i hertugdømmerne opnåede også København sin stiltfærdige martsrevolution, hvor kong Frederik d. 7. gav efter for folkebevægelsen og lovede en fri forfatning. Der blev skabt aftaler om folkets ret til at være medbestemmende om landets styre og truffet foranstaltninger til nedsættelse af en grundlovgivende rigsforsamling. Alt det var hertugdømmet Sønderjylland udenfor, men Enklaverne eller »Det blandede distrikt« fulgte den almindelige forfatningsmæssige udvikling i kongeriget Danmark.

Valget til den grundlovgivende rigsforsamling var berammet til den 5. oktober 1848, og da der lige var sluttet våbenstilstand, skulle det selv sønden å kunne foregå under nogenlunde rolige former. Her er det interessant at konstatere, at der var stærke bestræbelser i gang for at få N.F.S. Grundtvig opstillet som kandidat i Ribe amts 5. kreds eller Bredebrokredsen. Baggrunden herfor var følgende:

Fra 1835 til 1840 var en af Grundtvigs første disciple, L.D. Hass, præst i Mjolden.⁸ Han formidlede, at Kristen Kold blev huslærer hos Knud L. Knudsen i Forballum og samtidig underviste Niels Andersen Hansens børn. Kold boede for øvrigt længe hos Niels Andersen, formodentlig fordi han og Knud Knudsens kone, Gyde Marie, ikke harmonerede særlig godt. Kolds oplysende og vækkende virksomhed blandt de unge karakteriseres af Nicolaj Svendsen som »Danmarks første betydningsfulde ungdomsskole.« Hass og Kold nåede at påvirke en række familier på egnen i en sådan grad, at der med føje kan tales om en grundtvigsk bevægelse.⁹

I »Fædrelandet«, det liberale blad i København, fra 7. sept. 1848 stod at læse: »Knudsen, Forballum, og pastor Hagen i Mjolden¹⁰ har stillet pastor N.F.S. Grundtvig som distriktets kandidat til den forestående rigsdag. Rigsdagen vækker i øvrigt her ikke synderlig interesse. Bønderne er for det meste imod forandringer i statsforfatningen . . . Især er det da bondevennerne og Hippodromen-forsamlingerne, der gjorde dem bange.¹¹ De ser alt communismen i det fjerne, og et værre skræmmebillede kan man ikke vise disse bønder, der alle er selvejere og sætter det at give enhver sit som en af de første fordringer til et skikkeligt menneske.«

Åbenbart har der også så langt borte som i København været interesse for Enklavernes forhold.

Så vidt det kan skønnes, har der mere været ønsker end realiteter bag Grundtvigs kandidatur, for det er ikke lykkedes at opspore, om han selv havde givet noget tilsagn. Han blev senere valgt i Præstø-kredsen.¹²

Omtrent samtidig med dette valg skulle der være valg til den slesvigholstenske landdag. Hertil havde man i Tønder opstillet advokat Beseler, et fremtrædende medlem af den provisoriske regering i Kiel, og bestræbelserne for at få Grundtvig opstillet i Enklaverne må ses som et forsøg på at finde et værdigt modstykke til Beseler i dennes nabolag.¹³

Den 4. sept. 1848 bragte Ribe Stiftstidende et følgeblad, der orienterede om valgforberedelserne. Der rettes en vis kritik mod den ene af kandidaterne, pastor Gram fra Daler, fordi han krævede visse kvalifikationer af kandidaterne. Ved et valgmøde i Ribe stod valget mellem tre kandidater, pastor Gram, Knud L. Knudsen og pastor Hagen i Mjolden.

På dette møde hævdede pastor Gram, at en kandidat måtte have kendskab til tysk – han var selv bornholmer – og dette blev støttet af vælgere fra de sydlige egne, fra Før, Sild og Amrum.

På et møde i Bredebro, også i september, opfordrede pastor Wendelbo Knudsen og Hagen til at opretholde deres kandidatur. Det skete ikke, og Gram blev på valgdagen valgt ved kåring til rigsforsamlingen.¹⁴

Caspar Frederik Gram – Enklavernes første rigsdagsmand

Caspar Frederik Gram var født 1807 i Nexø, hvor faderen var toldbetjent. Han blev student i Rønne i 1826, var en tid huslærer i Vestjylland og efter teologisk embedseksamen i 1834 huslærer i Nordsjælland. Fra 1836–49 var han sognepræst i Daler og derefter kapellan ved Holmens kirke. I 1852 blev han ved kåring valgt til folketingsmand på sin fødeø og i 1853 i 8. kreds i København. I 1854 søgte han valg til Landstinget uden resultat, men blev samme år valgt til Folketinget i Åkirkebykredsen. Han døde i 1857 inden valgperiodens udløb.

Der var på det tidspunkt ikke tale om skarpe partiskel i dansk politik, men Gram betegnes officielt som nationalliberal.¹⁵

Her skal refereres en ret uhildet iagttagelse, Jens Wulff, en af dem, der ønskede de gamle tilstande bevaret, en kongetro helstatsmand. Han skriver i sin dagbog den 5. okt. 1848:

»Der var i dag valg i Bredebro til en landsforsamling i København for at give riget en constitution. Mange sogne var her sammenkaldt og pastor Gram fra Daler blev valgt. Han og Knudsen fremstillede sig som valgkandidater og holdt begge taler til folket, første meget smukt og tilsigende, sidste taledede også ret godt. Provst Koch fra Døstrup¹⁶ som leder holdt også en smuk tale, pastor Hagen fra Medolden trådte også frem med en lang svada, men som ej var

*Caspar Frederik Gram,
1807–57, præst i Daler
1836–49, medlem af den
grundlovgivende rigsforsam-
ling for Bredebrokredsens
1848–49 og af folketinget
1849–52. (Det kongelige
Bibliotek).*

tilsigende, tilsidst Beck fra Trøymborg,¹⁷ der frarådte at vælge pastor Gram, men anbefalede Knudsen, hvilket ingen bifald fandt, og han havde gjort klogere i ej at fremtræde eller yttre sig på denne måde. Valgstedet skulle have været i kirken, men da samme hører til hertugdømmet Slesvig, frasagde man sig dette, og forsamlingen blev holdt i fri mark på Ribe amts grund i fordom sognefogdens fenne.

Gid dette nu måtte føre til noget godt og det almindelige vel måtte vorde fremmet, men neppe tror jeg, vi får det bedre, end vi hidtil har haft det, hvor det gik i sådan fred og stille ro, alt gavnligt efter mulighed blev fremmet, og skønt vi havde en souveræn konge, loven dog var den herskende magt. Gud må vide, hvilke vrøvlerier nu vil fremstå, skal det gå her som i Tyskland, Frankrig og andre lande, hvor man har tilintetgjort fyrstemagten, da havde vi af den kommende tid kuns lidet godt at vente, og vist vil hos mange det ønske fremstaae: Gid det var som før¹⁸

I »Fædrelandet« fra 31. marts 1849 bragtes en statistik over de deputeredes indlæg under grundlovsdebatten. 90 rigsdagsmænd havde tilsammen talt 203 gange med hver en taletid, der varierede fra 1 til 60 minutter. Der var altså mere tale om en kvantitativ vurdering, men eftersom Grams samlede taletid var 17 minutter, må han formodes at ligge over gennemsnittet blandt dem, der gjorde sig gældende i rigsforsamlingen.

Hans første indlæg drejede sig ikke om emner af eksplosiv karakter. Den 25. okt. 1848 udtrykker han varm tilslutning til en takadresse til kongen og en sympatitilkendegivelse over for Slesvig. Han taler også med om, hvor tingets talerstol skulle stå (!), udtaler sig om krigsbevillinger på finansloven og om værnepligtsloven i januar 1849, om kongens forhold til kirken og om kongens ubetingede benådningsret i grundlovens § 29. Han vil have dødsstraffen helt afskaffet.¹⁹ Den 26. marts er en af hans store dage. Da behandlede grundlovens §§ 30–36, og hans tale fylder hele tre spalter. Gram er tilhænger af etkammersystem. Han kan nok se faren ved indførelse af almindelig valgret, men udtrykker alligevel tillid til folkets sunde dømmekraft. Han mener, det foreliggende valglovsudkast vil »fremkalde godt valg i det slesvigske, hvor hidtil folkestemmen ikke er kommet til orde – den fortjener at høres (Hør!) Blandt den slesvigske almue er vistnok kun såre få at henregne til de egentlige oprørere, og disse er vildledte af adels-, penge-, og embedsaristokratiet, som hidtil har domineret (Hør!). Den frie valgret vil her ikke være uden gode og gavnlige følger.« Men der må være garantier mod misbrug af magten, hvorfor der må være et landsting med betingede valg – eller høj valgbarhedscensus, 40 års valgbarhedsalder.²⁰

Her henstillede formanden at bruge kortere taletid.

Den 19. maj fremsætter Gram et ønske om større repræsentation fra vestkysten. Det afvises af ordføreren, Krieger.²¹ I tilslutning hertil hævder Gram den 30. maj, at Ribe amt havde færre egnede kandidater end andre egne, hvilket Krieger fandt var et ulogisk argument for at få udvidet antallet af landstingsmedlemmer.²²

Enklaverne under treårskrigen

Ribe amts 5. kreds. – Bredebrokredsen

Dette blev efter valglovens vedtagelse efter junigrundlovens stadfæstelse valgkredsens officielle navn. Den omfattede foruden de nævnte rene enklavesogne samt distrikterne på Rømø, Sild og Før og hele Amrum følgende sogne: Emmerlev, Højer, Hjerpsted, Abild, Roager, Spandet, Vodder, Arrild, Højrup, Toftlund, Vester Vedsted, Hviding, Rejsby, Brøns, Skærbæk og Skast.

I disse sogne var det kun de kongerigske undersåtter, der havde valgret. Den var i øvrigt endnu ikke lige og almindelig, kun uberygtede mænd »med egen dug og disk« kunne stemme. Alligevel blev forholdet mellem de valgberettigede til de gamle stænderforsamlinger og til det nye Folketing som ca. 32.000 til ca. 200.000 for hele landet. Der forlangtes dog, at man selv skulle indskrive sig som vælger i god tid. Til det første ordinære folketingsvalg, som fandt sted den 4. dec. 1849, havde i Bredebrokredsen kun indskrevet sig 1880 vælgere. Dette svarer til 12% af befolkningen, men eftersom kvinder og tyende ikke havde valgret, må tallet formentlig udgøre ca. en tredjedel af dem, der kunne komme i betragtning som vælgere. Det synes at være et noget kummerligt resultat, men så må det tilføjes, at det ikke stod meget dårligere til med deltagelsen her end i landet som helhed.

I de rene enklavesogne var der i overensstemmelse med kongerigsk lov oprettet sogneforstanderskaber, som også udgjorde valgbestyrelserne her. I de øvrige slog man sognedele sammen i distrikter, som fik benævnelsen valgkommuner. Inddelingen kom til at se sådan ud:

Distrikt eller valgkommune A: Rømø og List med pastor Jacobsen, Jørgen Holm og Jørgen Duhn som valgkommission.²³

B.: Vester Vedsted, Hviding, Rejsby og Brøns, hvor valgkommissionen bestod af Kristen Sørensen og P.B. Lundbæk.

C.: Roager, Spandet, Vodder, Arrild, Højrup og Toftlund. Her sad i kommissionen sognefoged Troels Andersen Beyer, Hans Lauridsen Nørsgaard og Peter Andersen.

D.: Emmerlev, Hjerpsted, Højer og Abild havde kun et medlem, pastor Jørgensen i Emmerlev.²⁴ (andre er ikke omtalt).

E.: bestod af Skærbæk og Skast. Kun Timmermann er nævnt.

F.: Her er også kun et navn omtalt som valgkommissær. Det var dommer Trojel. I øvrigt omfattede valgkommunen Før og Amrum.²⁵

Når Roar Skovmand skriver »Folketinget var valgt i overskuelige enkeltmandskredse. Kongeriget var delt i 100 sådanne kredse. Ingen af dem var større, end at vælgerne kunne nå at komme til valgstedet og hjem igen på selve valgdagen,« har han ikke taget trafikforbindelserne til List, Vesterland-Før og Amrum i betragtning.²⁶

Folketingsvalget den 4. dec. 1849

Der synes ikke at have været megen debat forud for folketingsvalget den 4. dec. 1849. I november forekom der i Ribe Stiftstidende et indlæg fra en vælger i Lø herred med opfordring til at vælge en slesviger, og han anbefalede at vælge Laurids Skau af Vilstrup. Denne blev imidlertid opstillet i Skanderborg amt, blev valgt dér og sad i Folketinget indtil 1852, da han blev amtsforvalter

i Haderslev og siden gjorde sig gældende både som medlem af den slesvigske stænderforsamling og af Rigsrådet.²⁷

Der har åbenbart været måde med at påskønne de frihedsgoder, som grundloven nu gav adgang til. Jens Wulff, der trods sin konservative indstilling må henregnes blandt de mere interesserede borgere, skriver i sin dagbog den 29. nov.:

»Der var i dag prøvevalg til rigsforsamling i Bredebro, men jeg var ikke der, hvorimod Ferd. (sønnen) indstillede sig. Det lader til Knudsen (Knud L. K.) vil blive valgt.«

Han fortsætter den 4. dec. med et noget større engagement, selv om han ikke selv deltog i valget, men opholdt sig hos broderen på Nebel mølle: »En vigtig dag var denne dag for landet, da overalt i kongeriget valg fandt sted af deputerede til rigsdagen. Gid man må have valgt godt og til held for landet.«²⁸ Pastor Gram valgtes den 4. dec. ved kåring, således at der ikke fandt noget egentlig valg sted.

Landstingsvalget den 29. dec. 1849.

Ved valget til Landstinget var der – og det var tilfældet indtil 1866 – det samme vælgerkorps som til Folketinget. Forskellen lå i valgbarheden. Til Landstinget krævedes at være fyldt 40 år, at man svarede mindst 200 rbdl. i skat om året eller oppebar en indtægt på mindst 1200 rbdl. – ikke noget ringe beløb efter den tids målestok.²⁹

I et følgeblad til Ribe Stiftstidende den 10. dec. 1849 opgøres, hvem der er valgbare til Landstinget. I de 4 sogne i nord nævnes kun et navn, Jannik S. Lindbæk, Vester Vedsted, for Emmerlev, Hjerpsted, Højer og Abild er det det samme, nemlig A. Chr. Andersen. For Skærbæk og Skast nævnes grdr. Tyge S. Nicolaisen fra Skast. Brede har to valgberettigede borgere, Th. L. Jacobsen Møller og Niels M. Wulff, fra Mjolden opgives to, Broder Oksen Feddersen og Knud L. Knudsen. Ballum har et ret højt tal, hele fem. Det var H.P. Andersen, Niels P. Gram, Ingvert Hansen, Niels S. Lund og B. Thomsen Nicolaisen. Fra Møgeltønder opgives fire navne, Jacob Petersen, Fred. A. Carstensen, S. Holm og Johan P. List, mens Randerup har en valgbar borger, Christian Matthiesen.

Nu giver disse lave tal næppe noget korrekt billede af borgernes økonomiske forhold. Ved rigsrådsvalget i 1855, hvortil – bortset fra aldersgrænsen – der var samme valgbarhedsbetingelser som til landstingsvalg, angiver Ribe Stiftstidende, at der var 20 valgbare borgere i Ribe, men bladet hævder, at der var fire gange så mange kvalificerede. Man kan derfor formode, at ulysten til at opgive den fulde indtægt – ud fra antagelig skattemæssige motiver – har været stærkere end trangen til politisk aktivitet.

Knud Lausten Knudsen

Knud L. Knudsen valgtes til landstingsmand i 11. kreds, men trak sig tilbage allerede i 1851. Valget fandt sted i Varde den 29. december, og kredsen valgte 3 landstingsmedlemmer. Af dem fik Knudsen det højeste antal valgmandsstemmer, 150 mod de to andres hhv. 114 og 99. Ved suppleringsvalget i 1851 blev ingen valgt fra Enklaverne.³⁰

Netop i 1851 købte Knudsen Trøjborg, hvis hovedbygning han tilbød den danske stat på den betingelse, at der skulle oprettes et dansk seminarium. Det afvist, hvorefter han nedrev slottet.

Selv om han ikke kunne slå pastor Gram ved folketingsvalget, nød han stor anseelse på sin egn, hvor han var en slags ukronet konge. Påvirket af Grundtvig og med en klar dansk national indstilling formåede han at sætte kræfter i bevægelse. Han var en af de ledende i den folkevæbning, som blev dannet ved krigens begyndelse. Hans friskarer drev de slesvig-holstenske tropper væk fra Forballum og besatte en tid Tønder, men foretagendet fik sin tragiske afslutning i træfningen ved Brøns i januar 1849.³¹ Fra slesvig-holstensk side påstod man, at de danske myndigheder havde animeret til opstanden, og at der var lovet hjælp fra dansk militær.³²

Knudsen tilhørte den kreds, der i tiden mellem krigene protesterede mod den danske sprogpolitik i Mellemslesvig, hvor man bl.a. gennemførte dansk skolesprog selv i egne, der længe havde været tysktalende. Kredsen medlemmer, som kaldtes »klosterbrødrene« eller »klosterpolitikerne«, talte i sine rækker Sigfred Ley, Cornelius Appel, pastor Dahl, Niels A. Hansen og dennes søn Andreas Thyssen Hansen.³³

Jens Byskov har i Dahl og Linvald: »Sønderjylland« skrevet om Knudsen: »Han var en af de ædleste og skønneste skikkelser, vor bondestand har fostret.« På hans gravsten på Visby kirkegård står denne indskrift:

Med frihed, liv og lys i pagt
han var så jævn og sand,
så tro imod sit modersmål
og mod sit fædreland.³⁴

Slægten er skildret i Jakob Knudsens roman »To slægter«, der har karakter af en nøgleroman, og som giver en række nøgterne skildringer af Vestslesvig op mod 1848.

Stemningen i Enklaverne under krigen

Selve krigsbegivenhederne skal ikke omtales her, men til belysning af enklaveboernes holdning under krigen kan det være berettiget at trække nogle situationsindtryk eller samtidsberetninger frem – uden dog at gøre

*Knud Lausten Knudsen,
1806–66, erhvervede i 1851
Trøjborg, landstingsmand
for Bredebrokredsen 1849–
51. (Historiske Samlinger).*

forsøg på en analyse.

Jens Wulff giver i sin dagbog udtryk for afsky for oprørerne, men også for den hjemlige modstandsbevægelse, deriblandt sin egen svigersøn, apoteker Nagel i Højer.³⁵

»Fædrelandet« har nogle reportager fra egnen: En karl fra Gram stjæler fire dragonheste og drager til Ribe med dem,³⁶ og det meddeles at Jens Andersen ikke vil betale til de fremmede tropper, hvorefter tre heste beslaglægges. (31. jan. 1849). 5. febr. gives ordre til slesvig-holstenske dragoner om ikke at besøge Riberhusiske beboere, der dog tvinges til at give mad og drikke – mod betaling. Den 8. maj har »Fædrelandet« en beretning, der må betragtes som en tendens til mytedannelse i den spændte situation: Da en afdeling preussere rykkede ind i en dansk landsby, gik præsten ud og erklærede, at beboerne alle var dansksindede, hvorefter en officer erklærede,

at de ville respektere de danske følelser. Preusserne blev i byen i to dage, og der indløb ikke en eneste klage over deres opførsel. I samme nummer fortæller en beretning – der bærer usandsynlighedens præg – at en preussisk officer i Tønder spurgte, hvem der var den værste slesvig-holstener. Da man svarede, at det var vinhandleren Todsén, gav preusserne vinhandleren »et godt livfuld hug« og tømte hans beholdning af drikkevarer.

De første år efter Treårskrigen

Politiske problemer efter krigen.

Mens krigen gik sin gang, forsøgte den provisoriske regering i Kiel at løse hertugdømmernes forfatningsmæssige spørgsmål. Forudsætningen var naturligvis selvstændighed over for kongeriget. Den 15. september 1848 vedtoges en slesvig-holstensk grundlov, der var ret demokratisk. Statsborgerretten skulle gives ved lov, men tyskere, der tog bopæl her, kunne straks få indfødsret. En landsforsamling skulle bestå af 100 medlemmer med halvdelen valgt ved almindelig valgret og halvdelen gennem såkaldte treklassevalg, dvs. at de større grundejere fik hovedindflydelsen. Det hele blev som bekendt kun af midlertidig karakter.^{36a}

I den ordinære rigsdagssamling i 1850 var der i februar andragender fra 28 parcellister i Møgeltønder om krigsskade-erstatninger, som egentlig påhvilede godset Schackenborg. Der forelå også et andragende fra Randerup om ordningen af fæsteforholdene.³⁷

Pastor Gram optrådte i disse sager, men ellers lå hans indsats i denne periode uden for Enklavernes område. Han havde indlæg om ægteskabslovgivning³⁸ og om tilskud til Det kongelige Teater. Derimod synes han ikke at have givet sig til kende i spørgsmål om forholdet mellem kongeriget og hertugdømmerne, der ellers optog en del af den offentlige debat. Ved freden mellem Danmark og Preussen i juli 1850 måtte Danmark love ikke at knytte Slesvig nærmere til Danmark, end Holsten blev det.

Til at forberede en forfatning for alle tre rigsele blev der i maj 1851 nedsat en notabelforsamling med sæde i Flensborg. Den talte bl.a. L. Skau, H.A. Krüger og Chr. Paulsen i sine rækker. Der var dansk flertal i forsamlingen, og alle de slesvigske repræsentanter var stemt for adskillelse fra Holsten.³⁹ Dette forslag forkastedes af regeringen ved Januarkundgørelsen 1852, der understregede helstatspolitikken, men dog bibeholdt notabelforsamlingens forslag om besluttende myndighed hos stænderne i Slesvig og Holsten. Januarkundgørelsen fik en dårlig modtagelse i Rigsdagen, og da der heller ikke kunne opnås enighed om arvespørgsmålet, opløste regeringen Folketinget og udskrev valg til den 26. febr. 1853.⁴⁰

Valgene i 1852 og 1853

Det fremgår ikke af tidens aviser, at der i Bredebrokredsen har været særlig interesse knyttet til valget august 1852. Spændingen på rigsdagen havde endnu ikke bredt sig hertil. C.F. Gram, der havde forladt landsdelen i 1849, trak sig tilbage som kandidat.

Ribe Stiftstidende beretter den 9. aug.: »Den 4. valgtes i Bredebro en rigsdagsmand for Ribe amts 5. valgkreds, som består af de sønderjyske Enklaver. To valgkandidater havde ladet sig stille, nemlig Mikkel Brodersen, gårdmand i Ballum, og Niels Andersen Hansen, gårdmand og møller i Forballum. 32 stemte på Niels Andersen Hansen og 41 på Mikkel Brodersen, der således blev distriktets folketingsmand. (De officielle tal var nu 31 og 40). Grunden til, at så få vælgere mødte i denne kreds, er rimeligvis, at høsten af de forskellige sædarter i år falder næsten på engang, ligesom der også samme dag var marked i Tønder, hvilket upåtvivleligt har afholdt mange fra at give møde.«

Det var en yderst ringe valgdeltagelse og ikke noget godt vidnesbyrd om interesse for det nyoprettede folkestyre. Der var denne gang indskrevet 1716 vælgere. Heraf stemte 71, svarende til en valgdeltagelse på kun 4,1%. I landet som helhed var deltagelsen på 26%.

Ved valget i februar 1853 var der betydeligt større interesse til stede. I hele landet steg deltagelsen til 40%. I debatten under valgkampen indgik Bluhmes ord om »den europæiske nødvendighed.« Grundtvig var en af hans ivrigste modstandere, og det var på den tid, han skrev sit digt »Kærlighed til fædrelandet«, hvor han med linjerne »Frygt ej for, hvad verden kalder sin nødvendighed af stål« henviser til den aktuelle situation, hvor regeringen overfor de europæiske stormagter havde forpligtet sig til at gennemføre en helstatspolitik.⁴¹

Dønningerne gik ikke uden om Enklaverne. Selv om avisernes meddelelser er ret sparsomme, sporer man spændingen mellem tilhængerne og modstanderne af ministeriets linje.

Selve Ribe-kredsen valgte en søn af den afholdte stiftamtmand, rigsgreve Wilhelm Sponneck, (1815–88), der var finansminister og ministeriets ordfører i de omstridte spørgsmål.

I Bredebrokredsen havde der meldt sig tre kandidater, Mikkel Brodersen fra Ballum, pastor Berg fra Visby⁴² og lærer Hansen fra Emmerlev. Den sidstnævnte betegnedes som ministeriets kandidat, han opnåede kun 5 stemmer, mens Brodersen blev genvalgt med 234 stemmer mod Bergs 179. På grund af stærk frost og dermed manglende trafikforbindelse til fastlandet mødte der ingen fra Før, Amrum, List og Rømø. Alligevel fremgår det af ovenstående, at der var betydeligt større tilslutning til valghandlingen end ved forrige valg.

I Ribe Stiftstidende fra 5. marts hedder det:

»Da de loyale Vesterland-føringer, efter forlydende, er ubetinget ministerielle og skulle have været stærkt opsatte på at møde ved valget, for at give Brodersens modkandidat deres stemme, så ville valget have fået et ganske andet udfald, hvis blot syvende eller ottende parten af disse vælgere, som kunne disponere over halvfemtehundrede stemmer, var mødt. – Foruden denne omstændighed skyldes Brodersens majoritet af 58 stemmer hans hjemsohn Ballum, som leverede ham omtrent 100 stemmer, for ikke at tale om hans stillingsmand, pastor Boysens begejstrede nationale foredrag, som ganske lagde beslag på vælgernes følelse og godtgjorde, at vi i vor politik hertilands bør følge hjertets og ikke forstandens stemme.«

Pastor Boysen⁴³ bestrider nogle dage senere i Stiftstidende referatets rigtighed og hævder aldrig at have talt om at »følge hjertets stemme.« Han påstår, at selv om både Visbys og Ballums stemmer blev trukket fra, ville der alligevel have været flertal for Brodersen.

Februarvalget løste ikke problemerne, der var stadig ikke flertal for arvefølgeoven. Regeringen opløste da både Folketing og Landsting, og Bluhme trak sig i april tilbage som førsteminister. Han afløstes af den gamle A.S. Ørsted, der ville påtage sig at gennemføre en fællesforfatning.

Valget blev udskrevet til den 27. maj. Mikkell Brodersen ønskede ikke at fortsætte, og valget stod så mellem Niels Andersen Hansen og pastor L.F. Mechlenburg fra Amrum, der fik hhv. 135 og 85 stemmer.⁴⁴ Niels Andersen var altså valgt og kom nu til at repræsentere Enklaverne i Folketinget indtil 1858.⁴⁵

Til valget i maj var der indskrevet 1797 vælgere, af dem mødte 220, hvad der svarer til 12,2%. Ved valget i februar havde der dog kunnet mønstres en deltagelse på 24,4% trods udeblivelsen fra øerne. Denne gang kunne man i hvert fald ikke give frosten skylden, grunden har nok snarere været ulyst til at gå til valg med så korte mellemrum. Med kun et valgsted var det forbundet med en del ulejlighed og nogle strabadser at tage til Bredebro.

Til valget i februar har Jens Wulff nogle kommentarer. Han skriver i dagbogen den 25. februar: »Her i byen var grande i dag stændervalg (!) angående. Jeg var ikke med, men Ferdinand og Theodor (hans sønner), der skal have ytret dem bedst og mest, men stemmer ikke i deres anskuelser, var der, og var det kært at høre hver af dem havde udtalt sig, som hans mening og anskuelse er.«

Han fortsætter næste dag: »Der var stændervalg (!) i dag i Bredebro, forsamlingen i kirken, der var propfuld af mennesker og blev der mange taler holdt. Pastor Boysen fra Mjolden frembragte først en lang tale i favør af den forrige folketingsmand Brodersen, bonde i Ballum, siden pastor Berg i

Visby, stillende sig til valg, dernæst Brodersen, siden skolelærer Hansen i Emmerlev, der ligeledes stillede sig til valg. Resultatet blev, at Brodersen sejrede ... altså blev nu en af de 50, der sagde nej, her atter valgt.«⁴⁶

Det sidste hentyder til, at Brodersen, der tilhørte venstre – for så vidt man kan tale om en partidannelse på den tid – sammen med 49 andre folketingsmedlemmer havde stemt nej til finansminister Spønnecks forslag om ophævelsen af toldgrænsen ved Ejderen.⁴⁷

Wulff fortsætter: »Pastor Koch, Scherb. (Skærbæk)⁴⁸ og Sonne, Møgel-tønder⁴⁹ holdt også taler. Det var ellers ret interessant at høre de forskellige taler, der vidnede om indsigt og dannelse, og måtte man undres, at simple folk som denne Brodersen og flere således vidste at oplyse og forklare de forviklede ting.«

Den 28. februar skriver Wulff: »Hørte at vor finansminister Spønneck atter er valgt til stænderdeputeret (!), hvilket glædede mig ... Valg til Folketinget i stedet for det opløste gav meget røre i vort land, og viste folket megen deltagelse, så man kan se, det er blevet vågen og sover ikke som forhen.« Der er en bemærkelsesværdig forskel mellem Wulffs tidligere udtalelser og den sidst citerede. Han har næppe ændret sin mening om helstaten som det rigtige, men han har haft sans for, at der i det korte tidsrum siden 1848 er sket en udvikling i politisk bevidsthedsgørelse. Det kan vel tages som et vidnesbyrd om, at enklaveboerne har formået at hævde sig under folkestyrets betingelser.

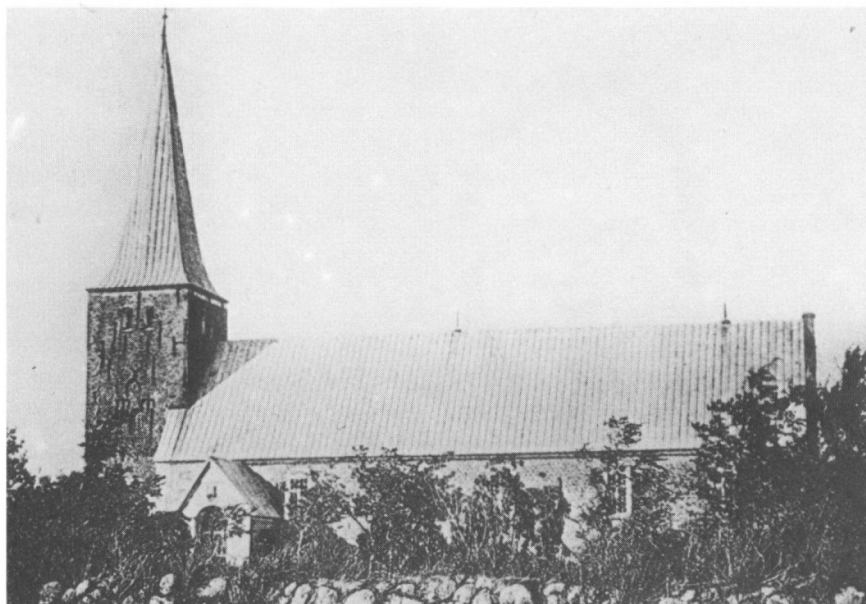
Valget i maj omtaler Wulff ikke.

De lave valgtal må ikke forlede til den opfattelse, at Enklaverne havde karakter af et underudviklet område. Tallene stod nogenlunde på højde med dem i det øvrige land, hvor der ligesom her var store forskelle fra valg til valg. Ved valget i 1854 var deltagelsen i Enklaverne på 24,5%. Holbæk amts fire valgkredse havde samme år 13%, Ålborgs 2. kreds 19%, Randers 5. kreds 15,5%, det samme i Vejles 5. kreds, mens kredse i de større byer kunne ligge en del højere. Således havde Københavns 6. kreds 37% valgdeltagelse og Odense amts 6. kreds 25%, men 13 tilfældigt udvalgte kredse havde gennemsnitligt en valgdeltagelse på 22%, altså under Bredebrokredsens i dette år.

Ved landstingsvalget i 1853 opnåede Enklaverne heller ikke nogen repræsentation.

Mikkel Brodersen

Mikkel Peder Brodersens optræden i dansk politik blev af kort varighed, kun 9 måneders medlemsskab af Folketinget. Han er født i Ballum i 1823 og var således kun 29 år, da han valgtes første gang. Hans far var gårdejer, tidligere

Brede kirke, hvor valgene til rigsdagen i Bredebro-kredsen blev afholdt. (Historiske Samlinger).

kaptajn, Anders Brodersen og moderen Ide Marie i Vesterende Ballum. Kirkebogen fortæller ved hans konfirmation om udmærket god dannelse og kundskab og meget god opførelse. Ved sin død i 1898 kaldes han enkemand, fader og aftægtsmand. Dødsårsagen opgives som alderdomssvaghed. Han var 1845–46 elev på Rødding højskole og blev derefter bestyrer på sin mors gård, som han overtog i 1852 og afstod til sin søn i 1882.⁵⁰

Den 17. oktober 1849 bragte Ribe Stiftstidende en kort notits om, at landmand M. Brodersen havde talt på kongens fødselsdag i Ballum. Det var jo ikke almindeligt, at en ung bonde holdt tale på den tid, så man har tidligt lagt mærke til ham. De senere anerkendende bemærkninger fra Jens Wulff, der absolut ikke var hans meningsfælle, lader ane, at han på lokalt plan har nydt anseelse, antagelig også på den baggrund, at han på Rødding højskole har erhvervet sig en vis dannelsesballast.

Her skal ikke gøres noget forsøg på at udrede motiverne til hans hurtige tilbagetræden fra dansk politik.

Som det fremgår af en udtalelse af Jens Wulff, har Brodersen stemt imod regeringsforslag, men han har ikke i Folketinget taget ordet i anliggender, der vedrørte landsdelen. Han var yderst sjældent på tingets talerstol. Den 21. oktober 1852 havde han meldt sig som taler vedrørende spørgsmålet om fæstes overgang til selveje, men det blev kun til en erklæring om, at sagen

*Mikkel Brodersen,
1823–98, gårdejer i Ballum,
medlem af folketinget for
Bredebrokredsen 1852–53.
(Elfeldt foto).*

»havde været så træffende belyst af den foregående taler«, at han ville renoncere. Referatet fylder otte linjer i Rigsdagtidende.⁵¹

Den 13. nov. samme år har han et indlæg om lov om frihed til at udøve lægekunst, hvor han varmt forsvarer lægernes rettigheder og vender sig mod kvaksalveri. Han får ved denne lejlighed en tilrettevisning af Tscherning. Referatet fylder to spalter.⁵² Som det ses en yderst beskeden indsats som parlamentariker, men det udelukker ikke, at han i det interne saglige arbejde har kunnet gøre sig gældende.

Niels Andersen Hansen

Mikkel Brodersens efterfølger, normalt kun kaldt Niels Andersen, kom til at markere sig en del stærkere end forgængeren. Han er født den 31. maj 1803 i Forballum, Mjolden sogn, som søn af Gårdejer Hans H. Hansen og – som der

står i kirkebogen – »Anne Marie Hans Kone af Forballum«. Han var altså 20 år ældre end Brodersen. Allerede i 1826 overtog han ved faderens død driften af gården i Forballum, hvortil kom en fæstegård i Ballum og en i Forballum. I 1843 arvede han desuden svigerforældrenes gård i Randerup, og omtrent samtidig fik han bevilling til at drive en mølle i Forballum.

Niels Andersen var med til oprettelsen af Den slesvigske Forening i 1843 og af Rødding højskole i 1844. Fra 1848–53 var han sogneforstander. I 1864 trak han sig tilbage fra politisk virksomhed og levede til sin død i 1879 hos sin søn i Randerup, Hans Andersen Hansen.

Af kirkebogen fra Mjolden fremgår, at han er døbt den 5. juni 1803 og konfirmeret i 1820. Præsten karakteriserer ham som meget flittig, men giver ikke yderligere oplysninger om ham.

En notits i kirkebogen beretter, at en søn, Peter Andersen Hansen, er døbt i januar 1831. Moderen benævnes Kjerstin Nielskone, og fadder var Knud L. Knudsen. Ovenfor er omtalt de to storbønders fælles ståsted i den grundtvigske lejr og om deres holdning under treårskrigen. Niels Andersen Hansen var nok den på egnen, der stod Knudsen nærmest med hensyn til jordbesiddelse.

Hvorfor Niels Andersen led nederlag over for Mikkel Brodersen i 1852, er der ikke fundet vidnesbyrd om. Deres åndelige og politiske grundholdning var ikke meget forskellig, og med den respekt, der stod om jordbesiddelse kunne det forventes, at Andersen var blevet den foretrukne. Vi må nøjes med at gætte på lokalpatriotiske motiver i Ballum til at vælge Brodersen. Og så var stemmetallene meget lave.

Slægten nød stor anseelse på egnen. Niels Andersens ældre bror, Jens A. Hansen, valgtes som medlem af stænderforsamlingen i Viborg. Hans Søn, Andreas Thyssen Hansen i Randerup (1834–1914) gjorde sig gældende gennem tilslutningen til »Klosterbrødrene«, gennem sit virke i egnens frimenighed, gennem medlemskab af Tønder kreds dag, men især ved, at han var formand for Nordslesvigske Skoleforening fra 1899 til 1911.

På Niels Andersen Hansens gravsten på Randerup kirkegård står følgende indskrift:

Hans øje var mildt, hans hjerte var blødt
Han var livets og frihedens ven.
Gudsordet på fædrenes mål var ham sødt.
I tro på det sov han hen.⁵³

Niels Andersen i Folketinget

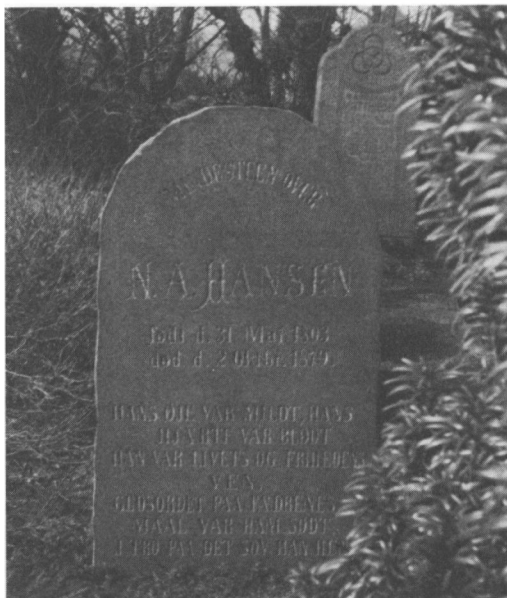
De reaktionære kræfter var stærke i A.S. Ørsted kortvarige regeringstid. Ved majvalget i 1853 havde regeringen fået flertal og fik både arvefølgeloven og toldloven vedtaget, men der kunne ikke opnås tilslutning til en fællesforfatning for de tre rigsdale. Striden endte med, at Ørsted forordnede, »oktroerede«, en forfatning, der for de fælles anliggender næsten betød en tilbagevenden til enevælden. Efter denne forfatning, der udstedtes den 26. juli 1854, oprettedes et fælles parlament, Rigsrådet, med 50 medlemmer, hvoraf 18 valgtes af Rigsdagen, 12 af Slesvigs og Holstens stænderforsamlinger og 20 af kongen.

Der blev talt højlydt om statskup og grundlovsbrud. I det foregående efterår var Krimkrigen mellem de liberale vestmagter og det reaktionære Rusland brudt ud, og det betragtedes som et varsel om en mere liberal udvikling. Efter en kritik fra kongen gik Ørsted af, men hans forfatning kom til at fungere et par år.⁵⁴

Niels Andersen havde en klar holdning over for de kræfter, der ville indskrænke frihedsrettighederne i grundloven. I februar 1854 deltog han i en debat om ændringer i skoleanordningen. Han sagde her:

»Ja, det synes måske besynderligt, at jeg begærer ordet i denne sag, da det blot er præstestanden og skolelærerne, der hidtil har talt, men da jeg er en almuesmand, som har gået skoleundervisningen på landet igennem, så tror jeg, at jeg også må udtale mig derom, da jo erfaringen er den bedste læremester. Når jeg nu ville spørge, om vi er tilfredse med de frugter, som skolevæsenet bærer, da tør jeg dertil svare: Nej. Når vi så atter spørger: hvad er årsagen dertil, da står det klart for mig, at det er, fordi skolen ikke står som et velgørehedsmiddel, men som et tvangsmiddel. Den står som et tvangsmiddel for de forældre, som ikke har evne til at lade deres børn gå i skole. Jeg tror, at der ved den frihed, som dette forslag indeholder, vil komme noget bedre ud af skolevæsenet, end der nu kommer ud deraf ved tvang, thi det er dog sådan, som en mand her i salen har sagt: »hvad der kliner på, det regner af.« Jeg synes, at vi trænger til frihed med hensyn til skolevæsenet ligesågodt som i enhver anden retning, og derfor skal jeg stemme for, at § 1 vedtages.«⁵⁵

Den 19. november havde Niels Andersen givet sit besyv med om en helligdagsordning, hvor han også frygtede indgreb i frihedsrettighederne: »... Det forekommer mig forunderligt, når man hører den ærede rigsdagsmand fra Maribo amts 4. valgkreds (selveste D.G. Monrad), som er en af gejstlighedens ypperste, nære frygt for ... arbejde, da det jo netop hedder, at vi skulle bede og arbejde, og jeg tror virkelig, at man snarere kommer til at lære at bede ved at arbejde, end ved at drive sin tid ørkesløst bort. Det har enhver jo lov til, hvem der vil. Derfor skulle jeg anbefale dem, der ønsker

Niels Andersen Hansens gravsten på Randerup kirkegård, fotograferet 1980.

friheden og ville unde alle andre, hvad de selv ønsker, at stemme for, at vi må få så megen frihed som muligt.«⁵⁶

Valg i 1854

Inden Ørsteds tilbagetræden havde der fundet endnu et valg sted. Ganske vist veg han ikke for et faktisk mistillidsvotum, fremkaldt af Monrad, der ville forhindre overgreb mod grundloven, men regeringen havde mistet sin støtte fra bondevennerne til sin forfatningspolitik. Resultatet var Folketingets opløsning og udskrivning af nyvalg til den 1. dec. 1854. Her led regeringen et stort nederlag. P.G. Bang blev førsteminister.⁵⁷

Ved valget havde Niels Andersen birkedommer H.J. Trojel, Niblum på Før som modkandidat. Han opnåede 108 stemmer mod Andersens 243.

Denne gang havde Jens Wulff nogle kommentarer; han skriver den 4. dec.: »Jeg gjorde min vandring til Wallenberg (og) Bredebroe. Stændervalg (!) forrige fredag blev der omtalt med taler og ytringer ved denne lejlighed, hvoraf jeg vil fremhæve nogle ordvexlinger mellem præsten fra Randerup⁵⁸ og herredsfoged Troy (Trojel) fra Før. Første, der holdt med de anti-ministerielle og ville folket skulle råde og styre roret, sagde blandt andet – Folkets vilje er Guds vilje! men her faldt Troy ham i ordet og sagde: Hvor kan De som præst tale således? Påtænker De ikke Christi korsfæstelse? Var dette

ikke folket, der ville hans grusomme død? Dommeren erklærede ham for uskyldig. – Præsten vidste intet at svare derpå.«

Den nye regerings vigtigste opgave var at udarbejde en fællesforfatning på konstitutionelt grundlag. Det blev finansministeren Andræ, der skabte denne forfatning, som skulle tilgodese både de liberale kræfter og holstenerne. Det nye rigsråd skulle bestå af 80 medlemmer, 20 valgt af kongen, 30 af Rigsdagen og hertugdømmernes stænderforsamlinger og 30 af de skatteydere, som var valgbare til Landstinget. Her anvendtes for første gang forholdstalsvalg-måden, opfundet af Andræ.

Forslaget skulle ikke alene vedtages af Rigsdagens to kamre, og af det Ørstedeske Rigsråd, men også, da det indeholdt indskrænkninger af grundloven, af en rigsdag fremstået ved nyvalg. Det vil sige, at der inden for en periode på fire år blev afholdt syv rigsdagsvalg, fem til Folketinget og to til Landstinget – foruden valg til Rigsrådet. Det lykkedes ministeriet at klare skærene og med et spinkelt flertal at få fællesforfatningen gennemført.⁵⁹

Bekræftelsesvalget til Folketinget afholdtes den 14. juni 1855. Niels Andersen valgtes ved kåring uden modkandidat, og iflg. Jens Wulff »var der kuns få vælgere«.

Den 20. juni var der valg til Landstinget. Igen fik Enklaverne repræsentation her, idet gårdejer og landvæsenskommissær Mathias Andersen Møller fra Døstrup valgtes som nr. 2 i 11. kreds. Han opnåede 146 valgmandsstemmer, mens de to andre fik hhv. 150 og 81 stemmer. Møller var født i Døstrup i 1814 og døde 1879. Han var sognefoged siden 1848 og medlem af Ribe amtsråd 1850–54. Han betegnes som nationalliberal og stemte for fællesforfatningen af 1855.⁶⁰

Forud for valget var der gået en lang debat i Folketinget, hvor ikke mindst Grundtvig optrådte som skarp modstander af grundlovsindskrænkningen. Ved den endelige afstemning stemte kun syv medlemmer imod indskrænkningen. Blandt dem var Niels Andersen, der begrundede sin stilling i følgende:

»Jeg føler godt, at jeg ikke kan være enig med den større del af tingets medlemmer i den mening at støtte det nuværende ministerium ved at sige ja til indskrænkningen af Danmarks riges grundlov; det forekommer mig, at det er blevet klart ved alle de udtalelser, der er foregået her, at man søger at omgå det, vi i grunden helst ønskede, nemlig at bevare Danmarks riges grundlov uindskrænket, vi er jo netop udsendt af folket for at værne om den, og derfor kan jeg på ingen måde give min stemme til en indskrænkning for at få noget, som vi i grunden er bange for at gå imøde, og jeg kan heller ikke se, at denne støtte kan være stor for det nuværende ministerium. Jeg er bange for, at når det kommer dertil, at de skulle støtte sig til den, vil den falde i staver, fordi den

Matthias Andersen Møller, 1814–79, gårdejer og landvæsenskommissær i Døstrup, medlem af landstinget for Bredebrokredsen 1854–59.

er hul indvendig. Jeg kan derfor ikke give min stemme til indskrænkning af Danmarks riges grundlov.«⁶¹

Nye forsøg på strukturændringer

Lovforslaget 1856

I fortsættelse af bestræbelserne i 1840'erne blev der i 1850 nedsat en kommission med den opgave at regulere Enklavernes grænser, så man kunne opnå at få rene kongerigske og rene slesvigske sogne. Allerede i 1844 havde en kongelig resolution til amtmændene opfordret til at indlede forhandlinger om en ordning af forholdene, »således at de pågældende sogne hvert for sig henlægges under Ribe amt eller under et af de nærmeste slesvigske amter.« I 1845 havde stiftamtmand Sponneck i Ribe et udkast færdigt. Heri fremhæver

han bl.a. vanskeligheden ved at udrede forholdet mellem en plov i Slesvig og en tønde hartkorn i kongeriget. I 1780 havde kancelliet regnet en plov lig med otte tønder hartkorn, men i 1839 havde den slesvigske regering vurderet en plov til tolv tønder hartkorn. Alene af den grund ville en deling efter folkemængde og ikke efter jordareal være at foretrække.⁶²

Der kom hurtigt indsigelser fra de kongerigske indbyggere mod planerne. Blandt andragenderne lægger man mærke til et fra Vesterland-Før: »Vi føler os lykkelige under danske love.« Fra Obbekær i Fole sogn hedder det: »At vi nærer frygt for et retsforhold, hvor selvste Hans Majestæts forordninger er blevet tilsidesat, og folket alt for længe har kæmpet for de naturlige rettigheder, under hvilket en skare af advokater trives, hvor gebyrerne er mange og store.« Fra Rejsby udtales: »Under de danske love har vi hidtil nydt al ønskelig sikkerhed for ret og retfærdighed . . . en sammenligning mellem retssikkerheden under de danske og slesvigske love falder just ikke ud til de sidstes fordel, thi hvor lovene er så indviklede, at selv den simpleste uenigheds bilæggelse ikke kan ske uden advokaters mellemkomst, og retsplejen er så kostbar, at selv den, der vinder en sag, i almindelighed selv bliver ruineret, nøder vistnok enhver til at tie endog til de største forurettelser . . . Vi kan derfor ikke betragte det uden som en sørgelig skæbne, dersom vi skal henlægges under Haderslev amt.«

Grev O.D. Schack tvivlede på »at beboerne, måske med undtagelse af embedsmændene, ønsker nogen forandring.« På et møde i Løgumkloster i juli 1845 enedes grev Sponneck med sine slesvigske kolleger om, »at en grænseregulering i det blandede distrikt ikke var tilrådelig under den nu herskende folkestemning.«⁶³

I 1856 nedsattes en ny kommission, som afgav sin betænkning så hurtigt, at regeringen allerede samme efterår kunne fremsætte forslag til *Lov om forandringer af lovgivningen og bestyrelsen af det blandede distrikt syd for Kongeåen*.⁶⁴

Sogne, der skulle forblive eller lægges under kongerigsk lovgivning. (Antal slesvigske indbyggere i parentes):

1. Døstrup	778	(121)	9. Rømø	829	(514)
2. Mjolden	347	(92)	10. Vester Vedsted	370	(298)
3. Randerup	234		11. Seem	494	(59)
4. Brede	1044	(328)	12. Nr. Farup	485	(440)
5. Visby	730		Ribe landsogn		
6. Daler	620	(99)	Vilslev		
7. Møgeltønder	1479	(103)	Vamdrup		
8. Ballum	1501	(0)			

Sogne med jyske beboere i mindretal, og som bliver under hertugdømmet (Antal slesvigske indbyggere i parentes):

13. Hjortlund	103	(200)	24. Vodder	23	(412)
14. Kalvslund	106	(268)	25. Brøns	62	(627)
15. Hjerting	88	(349)	26. Skærbæk	153	(1190)
16. Rødding	59	(988)	27. Skast	161	(254)
17. Skodborg	403	(1066)	28. Hjerpsted	7	(354)
18. Hygum	40	(1193)	29. Emmerlev	612	(1005)
19. Fole	104	(473)	30. Abild	75	(1020)
20. Hviding	65	(473)	31. Arrild	5	(708)
21. Rejsby	101	(360)	32. Tøftlund	58	(841)
22. Roager	84	(502)	Ødis	71	(1302)
23. Spandet	29	(390)			

Kilde: Den vestslesvigske Tidende 31. dec. 1856.

Nummereringen henviser til kortet side 189. Jfr. tabellen side 188.

Indenrigsminister Unsgaard fremlagde forslaget i Landstinget den 17. december. Orla Lehmann holdt en lang tale og sagde bl.a.: »Det er forhold af en så forviklet art, at man måske skal have ondt ved dertil at finde magen.« . . . »Vistnok kun de færreste af os har nogen som helst kendskab til sagens hele detail.«⁶⁵

Lehmann var eneste taler, og ved 3. behandling den 7. januar blev lovforslaget enstemmigt vedtaget.⁶⁶ Det undrer noget, at Enklavernes repræsentant i Landstinget, Mathias Møller fra Døstrup, ikke tog ordet ved denne lejlighed.

Den 23. januar 1857 blev lovforslaget forelagt i Folketinget og fik en velvillig modtagelse. Niels Andersen udtalte samme dag: »Jeg skal også med et par ord anbefale forslaget, thi enhver, som kender den forvirring, der har hersket i de blandede distrikter, kan ikke andet end glæde sig ved at se det foreliggende lovforslag. Der er jo heller ikke løftet nogen stemme derimod, der er blot fra en eneste by (Obbekjær) indkommet et andragende, der indeholder klager fra beboerne, som ikke er tilfredse, men disse klager kunne jo blive afhjulpne. Jeg ser ikke, at der kan være noget i vejen for, at det ærede ting går ind for det foreliggende forslag, og jeg skal derfor anbefale det.«⁶⁷

To medlemmer fra Ribe amt, Puggaard og Hage, stillede ved 2. behandling forslag om at undtage Obbekjær, hvor der ikke fandtes en eneste slesviger.⁶⁸

Th. Hasle gik imod forslaget. C.C. Alberti sagde med henvisning til statistikken: »I de sogne, der ligger syd for Kongeåen, er mødt så godt som det færreste antal vælgere i hele landet.«⁶⁹ I Grundtvigs indlæg den 5. februar hed det: »Fordelene (ved nyordningen) tegner det daglige brød, og savnet tegner østers og champagne.«⁷⁰

Ved forelæggelsen blev det betonet, at en forudsætning for gennemførelsen

var en vedtagelse af lovgivningsmagten for hertugdømmet Slesvig. Den slesvigske stænderforsamling fik sagen til behandling den 22. januar 1857. Laurids Skau anbefalede, men ville undtage Obbekjær. Derefter blev lovforslaget enstemmigt vedtaget den 13. februar.⁷¹

Det var en væsentlig mangel ved kommissionens betænkning, at man ikke havde taget Vesterland-Før, List og Amrum med, hvor retsforholdene især var forvirrede.⁷²

Den vestslesvigske Tidende.

Som før nævnt var der langt fra alle vegne tilfredshed med de foreslåede strukturændringer, og man havde nu fået en platform, hvor oppositionelle røster frit kunne komme til orde. Det skete ved oprettelsen af »Den vestslesvigske Tidende«, der blev udgivet i Møgeltønder med P. Larsen som redaktør og trykt af bogtrykker H.A. Hansen. Det første nummer så lyset den 18. okt. 1856.

Blandt de mange mærkværdigheder i det sønderjyske problemkompleks var, at mens der var indført demokrati i kongeriget, herskede stadig det enevældige system i hertugdømmet Slesvig. Det medførte for sidstnævnte, at der ikke var trykke- og pressefrihed, men censur. Da P. Chr. Kock i 1830'erne fik bladet »Dannevirke« i gang, gik der flere års besværlige forhandlinger forud. Det kan vække undren, at man ikke på et tidligere tidspunkt søgte at udnytte den ventil, der lå i enklaveegnenes trykkefrihed. Men nu skete det altså. Blandt de faste medarbejdere ved bladet var C. Appel og S. Ley, men ellers var de fleste indlæg og ledere anonyme.

Bladet udkom i begyndelsen to gange ugentlig, og i den indledende artikel hedder det bl.a.: »Næsten hvert amt i kongeriget har nu sin egen avis, somme endog flere. I Slesvig er forholdene anderledes, her har visselig frie institutioner ikke fremkaldt almen sans og interesse for fædrelandets ve og vel, thi den slesvigske forfatning, som blev givet under det Moltkeske ministerium, er alt andet end fri og helstatsforfatningen alt andet end folkelig.«

Der gøres »opmærksom på den store fordel, det er for »Den vestslesvigske Tidende«, at den udkommer i en by, som skønt beliggende midt i Slesvig, dog hører under Ribe stift, hvor altså kongerigets frie presselovgivning er gældende... Bladet er fritaget for det fortrædelige gennemsyn af politiet, som de øvrige slesvigske blade er underkastede, men kan også udtale sig anderledes uforbeholdent og frimodigt, end hvis det f.eks. udkom i nabobyen Tønder.«

Den 15. nov. kritiserer bladet den hemmelighedsfuldhed, der har omgivet kommissionen, som forberedte lovforslagene om jurisdiktionsforholdene i

det blandede distrikt. Beboerne burde have lejlighed til at udtale sig, og den 25. nov. går bladet hårdt i rette med »Dannevirke«, der havde angrebet Grundtvig. I øvrigt stiller bladet sig den 2. jan. 1857 ret velvilligt over for det foreliggende forslag.

Grundtvigs ændringsforslag

Grundtvig fremsatte den 5. februar ved 2. behandling et ændringsforslag og fik her støtte af 15 folketingsmedlemmer, deriblandt Niels Andersen. Det lød: »-- -- den gård i Rødding sogn, hvor højskolen holdes, vedbliver at henhøre under kongerigsk lovgivning og bestyrelse.«

Af Rødding højskoles jord lå 46 tønder land under Haderslevhus, 20 tønder under Riberhus og 17 under Schackenborg.⁷³ Bygningerne var ligeledes delt, men således, at forstanderboligen lå på slesvigsk grund, så forstanderen måtte læse de kongerigske aviser i forpagterboligen.⁷⁴

Men Grundtvig gik videre og fremsatte følgende forslag, også den 5. feb.:

»Da lovforslaget om en forandring af lovgivningen og bestyrelsen for det blandede distrikt syd for Kongeåen måtte skille over 12.000 af vore danske medborgere ved de rettigheder og friheder, som Danmarks riges grundlov hjemler dem, så udsætter Folketinget den endelige behandling af dette lovforslag, indtil de pågældende har fået lejlighed til at ytre sig om en forandring i deres grundlovsmæssige borgerstilling, som ikke bør påtvinges dem mod deres vilje.« Og han føjede til: »... hvor indlysende usømmeligt det måtte være at udstøde uskyldige medborgere fra det fællesskab, som de har ret til og hjertelag for... «

Samme dag havde Grundtvig modtaget en skrivelse dateret 29. jan. 1857 fra fire sognefogder i Hviding herred, nemlig Thygesen i Skærbæk, Hansen i Rejsby, Christensen i Råhede og Krog i Søndernæs. Den læste han nu op i Folketinget:

»Velærværdige hr. pastor. Vi undertegnede sognefogder tillader os at meddele Dem følgende:

Ved at læse Folketingets behandling om forandring i lovgivningen i det blandede distrikt syd for Kongeåen glædede det os, at De med flere ytrede, at om nogen dansk borger ved denne forandring kom til at miste sine borgerlige politiske rettigheder, da havde vi ingen ret til at skille ham derved, og håbede vi derfor, at den danske Rigsdag ej vil tillade den tilsigtede forandring, hvorved vi, som forhen har hørt aldeles under kongeriget, fremtidig ville miste en del af vores gamle rettigheder, såvel i borgerlig som i politisk henseende.

Et bevis på, at dette ønske er det almindelige her på egnen er, at

kammerherre Sponneck i året 1840 i ethvert sogn lod spørge, om de ønskede nogen forandring, hvortil der overalt blev svaret benægtende.

Hvis det var muligt, at den endelige afgørelse måtte opsættes til næste diæt, ville det være os let at bevise, at enhver dansk beboer helst vil leve under de gamle forhold.

Vi har den tillid, at De med Deres lyse ånd og kraftige vilje vil i den danske Rigsdag på vores vegne påtale vor ret.«⁷⁵

Det vakte nogen opsigt, da Niels Andersen, som i første omgang havde anbefalet lovforslaget den 23. jan., nu skiftede standpunkt. Bladet »Dannevirke«, som P. Chr. Kock i 1855 havde solgt til Godske Nielsen, luftede sin misfornøjelse den 10. febr. ved at skrive: »Egnens eneste repræsentant Niels A. Hansen, der udmærker sig ved at løbe i halen på Grundtvig, kan få lov til efter lune snart at understøtte, snart at angribe lovudkastet.«

Niels Andersen sagde den 5. feb.: » Når jeg som talsmand for nogle af de her omhandlede distrikter i dag må udtale mig om denne sag, gør det mig virkelig ondt, at jeg nu må gå i modsat retning af den, jeg sidst gik, men det kommer af, at jeg ikke er lovkyndig, og at jeg derfor ikke troede, at den lovgivning, som de danske medborgere skulle ind under, når de kommer ind under de slesvigske forhold, ville have den betydning for dem, som jeg nu hører den vil have, thi havde jeg vidst det, havde jeg ved forrige behandling ikke opfordret Rigsdagen til at gå ind for dette lovforslag, men ville da hjertelig havde bedt den om at modsætte sig det.

Jeg er rigtignok overbevist om, at der i de blandede distrikter er et stort virvar i forretningerne, men det er ikke af den natur, at der for at få en bedre ordening skulle gives bort nogle af de borgerlige rettigheder, som grundloven hjemler. Hovedbyrden ved dette virvar hviler på øvrigheden, og jeg vil ikke nægte, at dette er ubehageligt, og jeg havde gerne set at det kunne rettes, men når det skal købes med medborgernes friheder, kan jeg ikke give min stemme dertil. Jeg skal derfor bede det ærede ting om at gå ind på dagsordenen, for at sagen kan blive udsat til næste samling, og man da til den tid kan få folkets røst at høre.«⁷⁶

Efter debatten, der optager 30 spalter, vedtoges Grundtvigs ændringsforslag efter afstemning ved navneopråb med 73 stemmer for og 17 imod, mens tre undlod at stemme, og syv var fraværende.

Grundtvig sendte den 14. febr. dette brev til sognefoged Thygesen i Skærbæk:

»De har vel nu set af bladene, at Deres og de andre sognefogders anmodning netop kom til rette tid, så jeg og N.A. Hansen ved hjælp deraf fik sagen udsat til næste Rigsdag.

Nu må der da *i tide* sørges for et stort eller flere mindre andragender til

Niels Andersen Hansen,
1803–79, gårdejer og møller
i Forballum, medlem af folke-
tinget for Bredebrokredsen
1853–58. (Elfelt foto).

Rigsdagen om, at de danske, som i visse henseender skulle henlægges under slesvigsk lovgivning og bestyrelse, ikke derved måtte berøves den adgang enten til den danske Rigsdag, eller til de friheder og rettigheder, som Danmarks riges grundlov hjemler alle danske borgere.

Vel har jeg nemlig i dag modtaget to små andragender fra det blandede distrikt, men dem kan jeg ikke bruge, dels fordi der kun er få underskrifter og dels fordi de ikke skriver rent ud, at de *ikke* vil miste nogen af deres grundlovlige friheder og rettigheder, thi så snart man har opgivet det allermindeste, er det hele tabt.

Jeg skal nu nærmere aftale det fornødne med N.A. Hansen og venter da, at såsnart han kommer hjem, sagen da bliver sat i bevægelse i alle de 25 sogne, og at papirerne såsnart som muligt bringes i orden, så der ikke skal komme nogen forhindring, men alt kan være på rede hånd til at bruges i rette tid. Jeg skal bede Dem også at vise de andre sognefogder dette og takke dem fra mig for den hæderlige tillid, de viste mig ved i denne vigtige sag at henvende dem til mig.«⁷⁷

Grundtvigs stjerne stod på denne tid ikke højt hos de nationalliberale, men der skal ikke her gøres noget forsøg på en analyse af de politiske gruppers indbyrdes relationer.

Naturligvis virker Niels Andersens skiften holdning ejendommelig, men det må formodes, at hans stilling i første omgang er dikteret af fornuftsmæssige hensyn, og at han så under indflydelse af Grundtvig har erkendt de demokratiske værdiers førstefødselsret. Det må så samtidig indrømmes, at de rettigheder, som nogle indbyggere i givet fald måtte give afkald på, i stedet ville blive overladt til andre. Dannevirke's kritiske bemærkninger bekræfter kun, at bladet jo også skulle varetage disse andres interesser.

Debatten i Enklaverne

I første omgang var reformbestræbelserne altså standset. Sagen var gemt, men ikke glemt. Og diskussionen fortsatte ved møder, i pressen og mand og mand imellem. Det var de mennesker, der var talsmænd for den voksende liberale tankegang, som først og fremmest kom til orde. Derfor optager kampen for bevarelsen af grundlovens frihedsrettigheder langt den største del af pladsen, men det betyder ikke, at man undervurderede betydningen af ændringerne i de administrative forhold. Det gjaldt foruden justitsvæsenet det kommunale styre, næringslove, vej- og vandvæsen, udskiftning, strandingsforhold og meget andet. F.eks. fremhæver fysikus Ulrich i Tønder den 23. maj 1857 i »Den vestslesvigske Tidende« de store vanskeligheder, der var forbundet med at gennemføre en distriktslægeordning for de blandede distrikter.

Den 26. juni refereres i det samme blad Rødding Højskoleforenings årsmøde, hvor forstander Høgsbro erkender, at han har været tilhænger af udjævningen af det blandede distrikt, men nu ville tilslutte sig befolkningens holdning. Han bebudede at ville flytte over i de bygninger på skolen, som hørte under kongerigsk lovgivning for at kunne unddrage sig den slesvigske politimyndighed. Allerede den 20. febr. oplyser bladet fra et møde i Visby, at der i Døstrup var syv og i Mjolden fem forskellige normer for en plov. Altså var også problemets mere materielle aspekter undergivet drøftelse.

Hen på sommeren 1857 kom en protest til regeringen mod den påtænkte nyordning, underskrevet af alle de kongerigske indbyggere i 21 sogne, hvor de slesvigske var i flertal. Her peges på, at man ved lovens gennemførelse måtte give afkald »på sikkerhed for vor persons, vor boligs, vore breves ukrænkelighed, på talefrihed, lærefrihed, forsamlingsfrihed . . . Vort skole- og fattigvæsen ordnes efter slesvigsk skik, og vi ombytter vore egne sognefogder med hertugdømmets, mens slesvigsk politi og gendarmeri fik helt og holdent

råderum i alle de sogne, hvor dog hidtil vore egne huse sikrede mod det.« Også de slesvigske bysbørn ville komme til at lide under en nyordning. »Kan man nu ikke samles frit i sit eget sønderjyske hus, så kan man gøre det i sin nabos, det nørrejyske, og da »Fædrelandet« og »Dagbladet« var forbudt på de slesvigske gårde, så læste man dem på de kongerigske... Thi man vil desværre forgæves lede om et lignende strøg i Slesvig, hvor således alle som en holdt med de danske (under Treårskrigen), hvor folkevalgte danske embedsmænd sattes mod de tyske, hvor en landstorm oprettedes, der ikke blev uvirksom, hvor vi nu efter otte års forløb rejser et mindesmærke ved Brøns til ihukommelse for børnene om deres fædres danske holdning.« Man ønsker, at »enten lade alt blive ved det gamle eller ordne det ny således, at vi intet mister, men vore slesvigske medborgere i det blandede distrikt ad administrativ vej bliver delagtige i den frihed, vi har ret til ifølge grundloven.«⁷⁸

Inden for Landboforeningen for det blandede distrikt, der var blevet stiftet i 1854, drøftedes sagen flere gange, og på et møde i Mjolden færgetro blev der truffet beslutning om et distriktsgrandemøde i Gram den 31. aug.

Indbydelsen til mødet bragte Den vestslesvigske Tidende den 7. aug., og den havde følgende ordlyd:

»Da det er os bekendt, at en protest mod den af regeringen foreslåede ordning er vedtaget af samtlige kongerigske beboere i 21 sogne af det blandede distrikt, og en ordning dog er påtrængende nødvendig, så har en af Det blandede distrikts Landboforening indbudt forsamling enstemmigt besluttet til nøjere overvejelse at forelægge følgende punkter for et distriktsgrande på Gram den 31. august kl. 10.

Idet vi herved derfor indbyder alle og enhver til et frit almindeligt møde, tillader vi os at minde de hrr. sognefogder om, hvor sådant findes ønskeligt, at sammenkalde sognegrande og fremsende to eller tre mænd, som af sognet dertil udvælges.

1. Da regeringen har fundet det nødvendigt at gøre en ende på forskellen i de enkelte sognes kriminaljustits – og politivæsen, og dette også er beboernes ønske, men den af regeringen foreslåede ordning støder på uovervindelige vanskeligheder: så foreslås hele det blandede distrikt, ligesom den alt finder sted i Enklaverne, henlagt under kongerigets lovgivning i denne henseende. Man antager, at de nuværende slesvigske politiembedsmænd i Haderslev og Tønder amter kan udøve den kongerigske politimyndighed i den del af distriktet, som er eller måtte blive henlagt til dem.

2. Skole- og fattigvæsenet skal være ens i hvert enkelt sogn. Beboerne afgør ved simpel stemmeflerhed af alle skatteydere, om sognet skal henhøre under kongerigets eller hertugdømmets bestemmelser desangående.

3. Ethvert sogn vælger sit sogneforstanderskab.

4. Et distriktsråd vælges for den nordlige og et andet for den vestlige del af distriktet, eller også et fælles for det hele. Alt hvad der angår landboforholdene som hartkorn og plovtakst, veje, vandløsninger, hegn osv. behandles her og indstilles til indenrigsministeren og ministeren for Slesvig.

5. Hvor disse autoriteter ikke kunne enes, afgøres sagen af kongen.

Eller hvis en slig gennemgribende ordning ikke findes gennemførlig, da at andrage om en revision af det forslag til enkelte landvæsenlove, som den forrige år nedsatte kommission har udarbejdet. Bestyrelsen for landboforeningen har påtaget sig at bede sig fra indenrigsministeriet tilstillet en afskrift af disse lovforslag.

Det følger af sig selv, at ethvert bedre bidrag til opgavens løsning, end indbyderne har kunnet foreslå, modtages med taknemmelighed.«

Indbydelsen var underskrevet af: Hans Adzersen, Daler, August Beck, Visby, Chr. Boyskou, Tøghale, P. Jensen, Lourup, Knud Knudsen, Hedegården, Chr. Sigfr. Ley, Faarballum, B. Chr. Nicolajsen, Ballum, Bunde Refslund, Boulund, N. Thygesen, Skærbæk, Niels Andersen Hansen, Faarballum, Anders Lund, Højkro og Ferdinand Wulff, Brede.

Grundtvig giver i et brev den 15. aug. 1857 til sognefoged N. Thygesen i Skærbæk sin kommentar til indbydelsen og dens indhold: »Deres ærede brev af 11te dennes har jeg modtaget, og skal med tak for Deres tillid, både besørge adressen og gøre mit bedste for vedholdelsen af de friheder og rettigheder, som grundloven hjemler alle kongerigets indbyggere.

Det gør mig imidlertid ondt, at De har underskrevet en indbydelse, hvori grænseforholdenes ordning erklæres for en *påtrængende nødvendighed*, thi hvem der protesterer mod den ordning af forholdene, som regeringen kalder den eneste mulige, de må vel vogte sig for at kalde ordningen »påtrængende nødvendig«, da de derved svækker og næsten tilintetgør virkningen af den rejste protest, da jo regeringen både kan og vil sige: eftersom de, der protesterer, selv tilstår, at grænseforholdenes ordning er en påtrængende, følgelig uopsættelig nødvendighed, så kan vi naturligvis ikke ænse deres ufornuftige protest imod den eneste virkelige og fornuftige ordning af forholdene, som vi kjender.

De må derfor endelig i sagens interesse fraråde alle dem, der protesterer mod den af regeringen foreslåede ordning på nogen måde at tage del i sådanne beslutninger på mødet i Gram, som skulle drive på snart at få de forhold ordnede, som for øjeblikket ikke kan eller vil blive ordnede uden med største tab eller skade for alle dem af kongerigets indbyggere, som henlægges under den slesvigske myndighed. Det forundrer mig også meget, at N.A. Hansen har ladet sig overtale til at underskrive, da han selv, både på Rigsdagen og udenfor har erklæret, at omend embedsmændene anså

ordningen af grænseforholdene for påtrængende nødvendig, så gjorde folket det dog ingenlunde.

Gør da endelig hvad De kan for at forhindre den selvmodsigelse, hvorved den vundne sejr ville forvandles til et skammeligt nederlag.«⁷⁹

Den 14. aug. indeholdt Den vestslesvigske Tidende en leder med et stærkt nationalt indhold: »At det i vor tid slet ikke ville gå at indkorporere alle nørrejske beboere under Sønderjylland, det har man dog følt, så højt turde man ikke håbe, . . . men så skulle det da gå efter folketal, således at de 99 uden knur skulle følge de 100. At man i Slesvigsk stænderforsamlings majoritet var overmåde godt tilfreds med sådant, var en selvfølge, men det er forbavsende, at man også i Rigsdagen i København kunne finde sådant antageligt, indtil den Gamle (Grundtvig) da stod op og protesterede imod, at frie mænd overleverede en eneste af deres frie brødre til ufriheden eller til uvisheden.

Vi ville ret lægge enhver på hjertet at læse kongerigets grundlov og det, man kalder den slesvigske forfatning, og man vil ved sammenligning snart komme på det rene. Vort løsen være: ikke en sjæl miste nydelsen af den af kongen givne frie forfatning.«

Den 17. august refererer Den vestslesvigske Tidende en indsigelse til Rigsdagen fra Emmerlev sogn, der havde 612 riberhusiske og 912 slesvigske indvånere. Der udtrykkes her betænkeligheder ved at løsne de danske Enklavers forbindelse med kronen. Det hedder her:

»Vi jyske beboere i Emmerlev sogn udtrykker for den høje Rigsdag vor ufravigelige mening: at vi må underdanigen begære, at vor stilling som danske borgere under nydelsen og udøvelsen af vore grundlovshjemlede rettigheder og pligter med hensyn til kultus, ejendoms- og personlige, altså til forhold i et og alt for fremtiden må forblive uforrykket som hidindtil, uden at vi i nogetsomhelst tilfælde kommer til nogensinde at sortere under eller adlyde slesvigsk lov og forvaltning.«

Få dage før mødet i Gram den 31. aug. holdtes et møde på Højebro i Emmerlev sogn, hvor især problemets materielle sider blev drøftet. Navnlig fremhævedes vejrvesenet som et kildent punkt, ligesom der var kritik af forvirringen omkring plovtafst og hartkorn, og det blev slået fast, at 10 td. hartkorn lig en plov ikke svarede til virkeligheden. Der blev udtalt frygt for, at problemerne heller ikke ville kunne løses i Gram.⁸⁰

Og det blev de heller ikke. På mødet den 31. aug. var der næsten kun ubetinget enighed om at få indført fastere bestemmelser i forholdet mellem hartkorn og plovtafst. August Beck fra Visby åbnede mødet med at meddele, at Niels Andersen Hansen var fraværende på grund af sygdom. Ordstyrer var Sofus Høgsbro. Der var mødt repræsentanter fra 39 sogne. Stænderdeputeret Hans A. Krüger beklagede lovforslagets skæbne på Rigsdagen, og hævdede,

at en ny ordning ikke kunne bringes i stand, da stænderforsamlingen aldrig ville samtykke, at slesvigere kom ind under kongerigsk lovgivning. Han fik medhold og støtte fra herredsfoged Friedrichsen fra Toftlund.

Sigfred Ley og August Beck holdt begge taler, og den første fremhævede, at hans betænkeligheder gjaldt den politiske frihed. Godsinspektør Ramsøe holdt en forsvarstale for kommissionen. Høgsbro var sikker på, at forslaget ville blive forkastet i Rigsdagen, og at alt da rimeligvis ville blive ved det gamle.⁸¹

Grundtvigs bemærkninger til mødets forløb lod ikke længe vente på sig. Den 4. sept. skrev han følgende til sognefoged Thygesen i Skærbæk:

»Det gør mig meget ondt, at herr Høgsbro har befattet sig med indstillingen, thi det vil jo skade sagen, men han havde ret i, at når de fra kongeriget mødte ved granden og ville blive ved deres protest, skulle de også være tilstede ved afstemningen. Nu er det vistnok nødvendigt, at de fra kongeriget, som mødte ved granden, i en erklæring til Rigsdagen både oplyser deres misforstand af »den påtrængende nødvendighed« og oplyser, hvor ubetydelig forsamlingen i Gram var, og fralægger sig al del i denne beslutning. Da antallet var så ringe, kan det vel heller ikke falde vanskeligt at få deres underskrift, og da skal jeg gøre mit bedste på Rigsdagen.«⁸²

Bestræbelserne for en reform løb ud i sandet. Forløbet efterlader det indtryk, at der blandt de kongerigske indbyggere var en udbredt misfor-
nøjelse med de herskende tilstande, og at der var en levende interesse for at skabe orden i virvaret inden for den kommunale lovgivning – kun i Haderslev amt lykkedes det at få oprettet amtsråd som i kongeriget – inden for retsvæsen, erhvervslovgivning og meget andet, men at man på den anden side ikke ville give afkald på de frihedsgoder, som kongerigets folkestyre havde givet. Derfor kan man ikke uden videre påstå, at de ideologiske bevæggrunde var stærkere end de materielle interesser. Kort og godt, skulle en slesvigsk indbygger i et enklavesogn med dansk flertal ind under kongerigets lovgivning, måtte samtidig en jysk indbygger i et sogn med slesvigsk flertal træde ud og gå ind under slesvigsk administration. Den pris ville man simpelthen ikke betale.

Den sidste tid under Danmark

Valg i 1858. Sofus Høgsbro

Der blev udskrevet folketingsvalg til den 14. juni 1858. Niels Andersen agtede at trække sig tilbage, så der var naturligvis drøftelser om hans efterfølger, om end det kun sparsomt fremgår af avisernes spalter.

I Dannevirke, hvis interesse for Enklavernes forhold synes at være meget

begrænset, stod den 31. maj 1858 efter en nærmere omtale af kandidater på øerne følgende lakoniske bemærkning: »I Bredebro siges cand. theol. S. Høgsbro, forstander på skolen i Rødding, at ville stille sig, hvorimod N.A. Hansen trækker sig tilbage.«

Der var ikke enstemmig tilslutning til Høgsbros opstilling. Han var udsat for kritik fra flere sider, f.eks. havde Aarhus Avis skrevet, at det var »desperat at sætte en mand til forstander for en højskole, der ikke kan skelne et hovedord fra et gerningsord og derfor nødes til at skrive alle ord med små bogstaver.«⁸³ Den slags grove insinuationer kan dog næppe have skadet hans omdømme. Den 2. juni anbefaler en vælger i »Den vestslesvigske Tidende« August Beck i Visby, og den 4. juni skriver V i samme blad: »Høgsbro har de rette egenskaber, endskønt han har anstrøg af grundtvigianisme. Han er velkendt med forholdene sønden Kongeå, men bedre var det med en af egen midte end af højere stænder, hvortil Høgsbro må henregnes.« Indsenderen gør opmærksom på Peder Jensen af Lovrup, som dog et par dage efter meddeler, at han ikke vil stille sig.

Sofus Magdalus Høgsbro (1822–1902), der blev forstander for Rødding højskole i 1850, fik sit livsvirke på rigsplan som en af partiet venstres ledende mænd. En nærmere omtale af denne side hører derfor rettelig hjemme andetsteds. Her skal kun kort resumeres: Han var statsrevisor i en årrække, fra 1887 til 1901, med en kort afbrydelse var han formand for Folketinget i omtrent samme periode, han havde ledende poster i de periodevis opduk-kende venstregrupper og var en tid formand for Venstrereformpartiet, I.C. Christensens parti, der i 1901 dannede den første venstregering.

Høgsbro havde i 1858 tilbud om opstilling flere steder, og allerede tidligt på året kom Sigfred Ley og opfordrede ham til at stille sig i Bredebrokredsen.⁸⁴ Den 14. juni skriver han i sin dagbog: »Valget . . . Herredsfoged Hans Trojel fra Før styrede på sin vogn, jeg og mine stillere stod på en anden. N. Andersen takkede for den af vælgerne viste tillid, trak sig tilbage og anbefalede mig. Jens Andersen (N.A.s ældre bror) stillede og anbefalede mig. Dernæst talte jeg helt anderledes, end jeg havde tænkt, således at jeg gik udførligt ind for nærings-, rentefrihed, blandede distrikter, Ballum havn og undgik at berøre ting, som var fremmede for vælgerne og ikke i kort tid kunne gøres dem klar. Beck⁸⁵ gjorde mig nogle spørgsmål om jernbanen og bevillingsvæsen, og hvorvidt jeg følte mig bundet af mine udtalelser, hvilket jeg besvarede ham tilfredsstillende. Jeg fik alle hænder for mig undtagen pastor Regolis fra Daler.⁸⁶ Trojel havde forlangt, at alle ikke vælgere skulle gå til side. Han forklarede det ved alle slesvigere, og jeg opgav da min protest skønt ganske vist med urette. Derved blev der kun (!) 137 stemmer for mig af 138, skønt antallet måske ellers havde været det dobbelte. Det var vistnok urigtigt, at en

kåring blev forbundet med en stemmetælling.⁸⁷

Forhistorien skildrer Høgsbro således:

»... Ved valget i 1858 henvendte man sig da også til mig fra flere kredse. Berg⁸⁸ kom fra Kolding og opfordrede mig til på flere vælgeres vegne fra Bække-kredsen at stille mig der... Fra Ribe kom en garver Simonsen og en anden mand... Det forundrede mig, da jeg antog, at ikke blot byens, men landets vælgere var højresindet.

... Derimod fik jeg en opfordring fra Enklaverne i Slesvig, som jeg længe havde set hen til som en for mig passende kreds. Ved mødet i Gram 31. aug. 57, hvor jeg var dirigent, havde man lært min indsigt i det blandede distrikts forhold at kende og mine parlamentariske evner. Jeg kendte flere ansete mænd der og havde fra 48-50 ofte opholdt mig hos dem, Knud Knudsen, Niels Andersen (Hansen), der hidtil havde været deres folketingsmand, Beck, Ley osv. og havde haft flere elever derfra, hvis forældre jeg da også havde lært at kende. I 1848 havde jeg forsøgt, om end forgæves, at få Grundtvig valgt der, og havde da besøgt kredsen nord for Tønder og indtil Ribe.

Jeg fik med lethed de indflydelsesrigeste mænd i kredsen til at stille mig, deriblandt ikke blot den tidligere folketingsmand N. Andersen, men også hans ældre broder, der havde været stænderdeputeret i Viborg, og jeg valgtes ved kåring eenstemmigt uden modkandidat.⁸⁹

Høgsbro blev siddende i Folketinget på sit mandat indtil 1866, hvorefter han blev valgt af Svendborg amts 5. kreds, Sønder Broby-kredsen, som han repræsenterede til sin død i 1902.⁹⁰

Sofus Høgsbro i Folketinget

Af periodens syv rigsdagsmedlemmer fra Enklaverne er Høgsbro utvivlsomt den, der har markeret sig stærkest. Inden for vidt forskellige sagsområder er han på talerstolen. Han er ordfører ved behandlingen af et lovforslag om hovedlandevejen fra Ribe til Tønder og kræver her kongerigsk lovgivning gennem de egne, hvor flertallet er kongerigsk.⁹¹ Under finanslovsbehandlingen anbefalede han over for bevillinger til oldsagssamlingen den lille samling, »så de unge selv kan tage genstandene i deres hånd,« et princip, som først et hundredår senere er ved at vinde gehør. »Der findes sådanne samlinger både i Ribe og Århus lærde skoler, Flensborg kan jeg vel ikke nævne her. (Afbrydelse fra D.G. Monrad: Hvorfor ikke?) Vi sidder ikke her i Rigsrådet, men på Rigsdagen.«⁹² Han vil indskrænke seminariernes antal, vil kun have et seminarium. Han kritiserer folketællingen i Slesvig, som man pålægger skolelærerne trods deres uvilje, og hans bevisførelse for statistikkens upålidelighed er ikke uden vægt, når der opgives at være 2.000 flere gifte koner end gifte mænd i landet! Flerkoneri var jo da ikke tilladt.⁹³

Sofus Magdalenus Høgsbro, 1822–1902, forstander for Rødding Højskole 1850–62, medlem af folketinget for Bredebrokredsen 1858–66. (Historiske Samlinger).

Ved anden behandling af finansloven den 27. jan. 1860 drøftes et forslag om en bevilling til en lærer i List på Sild. Høgsbro nævner, at byen kirkeligt er slesvigsk, at skolen hører under Tønder provsti »og undervisningen meddeles især på det tyske sprog, skønt befolkningen er rent dansk.« Kultusminister Monrad lovede at overveje sagen.⁹⁴

Mere end et år i forvejen havde Mathias Møller bragt dette anliggende frem i Landstinget. Den 14. dec. 1858 holdt han følgende tale:

»Jeg må tillade mig at rette et spørgsmål til den højtærede kultusminister. Som bekendt findes der i Vesterhavet øen Sild, der i visse måder henhører under Ribe amt. Denne kommunes beboere ere udelukkende danske og dansk talende folk, og den har således fra Arilds tid bevaret dansk sprog og nationalitet. Disse mennesker er nu i en så uheldig stilling, at de i kirkelig henseende må betjene sig udelukkende af en tysk præst. Foruden at de kan have omtrent to mil til kirken, som ligger på den anden del af øen, er de ligeledes sat i den nødvendighed at betjene sig af en præst, hvis sprog de aldeles ikke forstår. Jeg vil derfor tillade mig den forespørgsel til den højtærede kultusminister, om der ikke kunne træffes foranstaltninger til at indrette et bedehus, et kapel eller sligt, og at udgiften hertil måtte blive

bevilget i det næste finansårs regnskab, og jeg har den fortrøstning til den danske Rigsdag, at den ikke dertil vil nægte sit samtykke.«⁹⁵

I List-sagen stillede ved 3. behandling i Folketinget forslag af bl.a. I.A. Hansen, Blixen-Finecke og Johan Grundtvig⁹⁶ om en bevilling på 600 rdl. til en præst og skolelærer. Debatten, der optager 40 spalter, endte med vedtagelse med 53 stemmer for og 24 imod.⁹⁷

Flere gange under denne finanslovs behandling er forhold på Rømø til drøftelse. Høgsbro taler om udskiftning her og om militærpligten, som Rømø ligesom List iflg. kongelig forordning af 1735 er fritaget for, bortset fra tjeneste ved flåden i særlige tilfælde. Da han fremhæver uligheden i lovgivningen, afbryder Tscherning ham med, at det gjaldt for alle Enklaver. »Rigtigt, men i de slesvigske egne ser man hen til kongerigets frie forfatning og længes efter lignende frihed, men de friheder, som de slesvigske indbyggere har, bør bevares for de kongerigske.« Han understreger Vesterlands, Førø og Amrums hengivenhed over for kongeriget og oplyser, at de i oprørstiden under fare sendte deres skatter til Ribe amtsstue.⁹⁸

Blandt Høgsbros modstandere var redaktøren af Dannevirke, Godske Nielsen, der bl.a. i bladet 6., 10., og 18. nov. 1858 skriver hånende om hans virke i Folketinget. I juni og august 1860 retter Godske Nielsen en række skarpe angreb på Rødding højskole.

Den 14. juni 1861 genvælges Høgsbro til Folketinget ved kåring.⁹⁹ Derimod lykkedes det ham ikke i november samme år at opnå valg til Rigsrådet. E. Rosenørn fik 53 og Høgsbro kun 44 stemmer. Han er i denne forbindelse udsat for voldsomme angreb. Dagbladet skriver: »Der er i Folketinget bønder . . . , som i alle henseender ville være mere skikket end denne komiske figur til at have sæde i monarkiets forsamling . . . Af alle de tomme tønder, der buldrer rundt med ufordøjede grundtvigianske stumper, er den Rødding skoleforstander en af de tommeste og mest buldrende.«¹⁰⁰

Med stor oplagthed har Dannevirke citeret ovenstående og benytter lejligheden til den 2. dec. 1861 at kritisere Høgsbros deltagelse i Løgumklostermøderne om sprogsagen i Mellemslesvig. Den 10. marts 1862 skriver bladet i forbindelse med et forlydende om, at Høgsbro forlader Rødding, om »de mislige bestræbelser hos de grundtvigianske enklavister i sprogsagen.« (Høgsbro forlod Rødding i oktober samme år).

Men forholdet til »klosterbrødrene« har heller ikke altid været uden brist. Da det endelig lykkedes ham at komme ind i Rigsrådet den 5. marts 1864 skete det ikke uden modstand fra disse »brødre.« K.L. Knudsen ville kun stille ham, hvis han ville stemme for Novemberforfatningens tilbagekaldelse. Han genvælges til Folketinget den 7. juni i Bredebro og skriver herom i sin dagbog: »Valghandling under påhør af østrigske (ungarske) officerer, og

menige og med forbud mod at hejse Dannebrog.« Han talte den dag for en deling af Slesvig.¹⁰¹

August Beck i Landstinget

Ved landstingsvalget den 20. juni 1859 ønskede Mathias Møller at træde tilbage, og valgt blev nu August Beck fra Visby, der i landstingskredsen fik 129 valgmandsstemmer, mens de to andre valgte fik hhv. 144 og 97 stemmer. Kredsen omfattede Ribe og noget af Ringkøbing amt.

Johan Vilhelm August Beck er født i Fredericia i 1808. Han blev »dansk jurist«, studerede landøkonomi og blev forvalter på flere herregårde, sidst på Trøjborg, hvorefter han var gårdejer og teglværksejer i Visby. I 1864 sad han et halvt år i preussisk fængsel, og det gentog sig i 1870, da han åbenlyst havde agiteret for, at Danmark skulle slutte sig til Frankrig i den fransk-tyske krig. Ligesom Høgsbro kunne han fortsætte i Rigsdagen til 1866.¹⁰²

Modsat forgængeren Møller var Beck ofte på talerstolen i tinget. I samlingen 1859–60 talte han 28 gange. Ligesom Høgsbro som ovenfor omtalt virkede han i finanslovdebatten for at befordre udskiftningen på Rømø, han talte husmændenes sag vedrørende deres græsningsret på øen og fik ved et ændringsforslag en bevilling på 600 rdl. gennemført.¹⁰³ Han taler med, naturligt for en landmand, om husdyrs- og hesteavl's fremme.¹⁰⁴ Ellers er det så forskellige emner som kommunale skattelove,¹⁰⁵ om overformynderiets organisation,¹⁰⁶ og om loven om sognebåndsløsning, hvor han vil have de kirkelige friheder fastslået i lovgivningen.¹⁰⁷

Den 15. januar 1863 indbragte H.N. Clausen, N. Frandsen, og C. Ploug i Landstinget forslag til et andragende til kongen, der i sammendrag havde følgende indhold:

1. at den bestående forfatning må opretholdes usvækket som nødvendigt bindemiddel mellem Danmarks dele,
2. at Holstens forhold ordnes uden at andre landsdeles ytringsfrihed krænkes,
3. at det danske folk glæder sig over kongens forsæt at delagtiggøre sine slesvigske undersåtter i en fri udviklings goder, men også stoler på, at kongen aldrig vil bifalde nogen forandring, hvorved kongerigets og Slesvigs forbindelse kunne svækkes,
4. at Landstinget støtter det nuværende ministerium, så længe det forfølger disse formål.¹⁰⁸

Her gav Beck sit besyv med på et område, hvor han bevæger sig hjemmavant. Han fremhæver alvoren i dagens problemer og fremhæver forbindelsen mellem kongeriget og Slesvig som fast og uadskillelig. Men man må vogte sig for yderligheder, og han er bange for, at adressen kan

*August Beck, 1808–85,
gårdejer og teglværksejer i
Visby, medlem af landstinget
for Bredebrokredsen 1859–66.
(Historiske Samlinger).*

fortolkes forkert. Ordningen af Holstens forhold må gå forud for frihed i Slesvig. En inkorporation af Slesvig vil være det bedste middel til at indbyde Tyskland med Holsten til at blande sig i vore anliggender. Det, det drejer sig om, er Slesvig »også de sydlige slesvigere. Vi må have dem alle sammen med. Slesvigerne vil gennemgående ikke et Slesvig-Holsten og vil ikke til Tyskland.« Han fremhæver de førere, der har virket for danskheden, men mener, at sprogordningen i Mellemslesvig hindrer de loyale følelser i at komme frem, når man tvinger børn til at gå i skole, hvor undervisnings-sproget ikke er hjemmets. Det gælder også om at give slesvigerne de frihedsrettigheder, som kongeriget har. Lovgivningen i Slesvig er alt for vilkårlig med lybsk ret, Jydske Lov og den særlige frisiske lov. »Når det i sprogbæltet blev overladt til befolkningen at bestemme børns skolegang, vil loyaliteten vokse.« ... »Jeg bygger ikke på stormagterne, jeg ser frelsen i Guds højre hånd.« ... Han fremhæver sin egen plads i kongeriget, men han

bor blandt slesvigere. »Men netop fordi den kongerigske frihed der mødes med den slesvigske ufrihed, er det naturligt, at øjet for manglerne træder klart frem under modsætningerne.«

Beck står med Den vestslesvigske Tidende i hånden og fremhæver bladets virke for friheden i det slesvigske. Han slutter med at udtrykke håb om, at der må gives det slesvigske folk lejlighed til at bevæge sig frit med hensyn til danske og tyske skoler.¹⁰⁹

Der er modstand fra Madvigs side, og Ploug finder det ikke rigtigt at drage slesvigske spørgsmål ind i debatten. Beck replicerer et par gange, men uden at bringe væsentligt nyt ind i debatten.¹¹⁰ Efter afstemning ved navneopråb vedtages andragendet med enkelte ændringer med 39 ja- og 2 nejstemmer, mens 10 var fraværende.

I januar 1864, altså lige før krigsudbruddet, foresloges en ny adresse til kongen, nu Christian 9. Her går Beck imod en passus, der siger: »Folket er rede til at bære ofre for at understøtte sin konge i bevarelsen af det gamle danske kronland Sønderjylland,« og han spørger: »Vil disse folk i almindelighed knytte sig til os?« Han gentager talen fra sidste år om frihed til selv at bestemme sit tilhørsforhold. Her afbrydes han af formanden. Adressen blev enstemmigt vedtaget med 39 stemmer.¹¹¹

Beck blev ikke som Høgsbro en forgrundsfigur i dansk politik og havde heller ikke dennes politiske format, men han har nok blandt de syv enklaverigsdagsmænd andenpladsen med hensyn til at gøre sig parlamentarisk gældende. Hans taler vidner om indsigt på en række områder, om end hans standpunkter i nationale spørgsmål mere var følelsesmæssigt bestemt. I modsætning til et par af de tidligere tingmedlemmers til tider noget ubehjælpssomme sprog var hans dansk klart og fyndigt. Efter Enklavernes afståelse deltog Beck ikke mere i landspolitik. I 1872 tog han ophold i Kolding og drev samtidig en gård i Seest. Han døde den 20. februar 1885.¹¹²

Enklavernes afståelse

Ved Wienerfreden i 1864 blev de tre hertugdømmer, Slesvig, Holsten og Lauenburg, afstået til Preussen og Østrig. Det udvalg, som skulle behandle enkelthederne i fredspræliminærene, havde fået som instruks at forsøge at bevare Ballum som Vesterhavshavn og derudover Rømmø.¹¹³ Til kongen var der indløbet andragender fra 119 mænd i Slesvig og 1036 husfædre i Lø og Møgeltønder herreder, deraf 293 fra Ballum og 194 fra Møgeltønder sogn, med anmodning om en fri eller almindelig afstemning, distriktsvis eller kommunevis.¹¹⁴

Under alle forhandlinger i juli og august var det dog en anerkendt forudsætning, at Enklaverne skulle behandles som en del af kongeriget. En

tysk forhandler, von Strehle, udtalte ganske vist: »Danmark udsætter sig for, ... at den preussiske regering mulig kunne se sig foranlediget til at komme ind på en historisk undersøgelse af de jyske Enklavers oprindelse og beskaffenhed som jysk territorium.« Skulle dette princip følges, var der næppe mange grænser i Europa, der kunne tåle en kritisk revision.¹¹⁵

Dr. K.J. Clement skriver i sin bog fra 1864: »Die dänischen Enklaven im Herzogthum Schleswig und ihre gewaltsame Entstehung auf nicht dänischem Boden«: »Vi fordrer et Slesvig lige til Skodborg å og Kolding bro ... et Slesvig med alle Enklaverne, der i tidens løb alle med list og vold er frataget Slesvig.« Også Fanø, »som dansken forhen har røvet fra den frisiske jord; må med til Slesvig.« Han overvejer dog at give Danmark Ærø i stedet for Fanø.¹¹⁶

Høgsbro skriver i sin dagbog den 2. august: »... men stemme for en fred, som bortbytte Enklaverne, kunne jeg ikke.« Og den 11. aug.: »Jeg talte med Bluhme, som lovede at gøre alt muligt for Enklaverne og forsøge, om de kunne bevares ved at tilbyde de vestindiske øer i bytte.«

Høgsbro skaffede en deputation fra Enklaverne, bestående af P. Jensen, H.A. Knudsen og Holm, Møgeltønder, adgang til Bluhme og senere til kongen. Bluhme og kongen ville ikke vide af nogen afstemning, end ikke i Enklaverne. Om audiensen hos kongen den 22. aug. refererer han: »Hos kongen kl. 11, men måtte se alle slags officerer, godsejere og embedsmænd komme ind før vi ... Vi fik opfordring til at fatte os kort, ... da vi modtoges med lette floskler, tabte jeg lysten til at oplæse adressen og indlade mig på alvorlig samtale. Kongen kendte end ikke forskel på Enklaverne og Slesvig. Det hele tomt og nedslående. Ikke et eneste virkeligt alvorsord. Vi så, at alt var tabt for Enklaverne, måske for Danmark.«¹¹⁷

Men Enklavernes afståelse kunne ikke forhindres, og det må jo indrømmes, at i modsat fald ville der komme en højst ejendommelig grænse-dragning ud af det. I vest blev sognene Vedsted, Seem, Farup, Vilslev, og Hjortlund og i øst de otte sogne syd for Kolding, Vonsild, Taps, Bjert, Vejstrup, Hejls, Binderup, Dalby og Ødis tilkendt Danmark. Hertil kom Ærø. I alt var der ca. 13.000 enklaveboere, der blev afstået til sejrherrene, mens godt 12.000 slesvigske indbyggere kom ind under kongeriget Danmark.¹¹⁸

I 1865 førtes en debat i Folketinget om de indlemmede distrikters lovmæssige placering i kongeriget. Høgsbro erklærede her, at Enklaverne var afstået uden grundlovsændring, uden lov, uden Rigsdagens samtykke (indvending: Rigsrådet gav samtykke). Han taler om nødvendigheden af på en række områder at lade kongerigsk lov indføre i de indlemmede distrikter. Tscherning mente at distrikterne skulle under dansk lov, ikke under

grundloven, thi der var de allerede. Indenrigsministeren hævdede, at inkorporationen ikke er sket ved fredstraktaten, kun hjemlet der. Der må derfor en lov til.¹¹⁹

Her er dog kun tale om nogle spidsfindige fortolkningsspørgsmål. Realiteterne stod ikke til at ændre. Enklaverne forblev under Preussen, og skønt de ydre omstændigheder kan forklares og fortolkes, må man nøjes med at forestille sig de følelsesmæssige konsekvenser hos dem, der blev ramt. Over for dem delte Enklaveboerne skæbne med alle andre danske sønderjyder, men det er nok tilladt at hævde, at det mere rodfæstede danske miljø, som fandtes her, betød en værdifuld styrkelse for Sønderjyllands danskhed i årene 1864–1920.

LITTERATUR- OG FORKORTELSLISTE

- Jacob Appel: Klosterpolitikken. I Festskrift til H.P. Hanssen. 1932. (Appel)
 Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864. I–III. Kbh. 1932. (Arends)
 Dahl og Linvald: Sønderjylland. 1919. (Dahl)
 Dansk Biografisk Leksikon (DBL)
 Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år. 1948. (Elberling)
 Sofus Høgsbro: Brevveksling og dagbøger, Udg. ved Hans Lund. 1924–25. (Høgsbro)
 N.H. Jacobsen: De kongerigske enklavers oprindelse. I Geografisk Tidsskrift, 1938, 2. halvbind. (Jacobsen)
 H.K. Kristensen: Om Vesterland-Før og Amrums tilhørsforhold. I Sønderjyske Årbøger 1974. (Kristensen)
 H. Lausten-Thomsen: Grundtvig og Vestslesvig. I Sønderjysk Månedsskrift 1926, (Lausten-Thomsen)
 Axel Linvald: Landstormen ved Brøns. I Festskrift til H.P. Hanssen. (Linvald)
 N. Neergaard: Under Junigrundloven I–III, 1892–1916. (Neergaard)
 M.H. Nielsen: De kongerigske enklaver. I Fra Ribe Amt, 5. bd. 1922. (Nielsen)
 J.P. Nordengaard: Valgene til rigsdagen 1848–1915. 1949. (Nordengaard)
 Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på Sprogskripterens tid. 1958. (Nyholm)
 Politikens Danmarkshistorie bd. 11 (Pol)
 Nicolai Svendsen: En vestslesvigsk egn. I Festskrift til H.P. Hanssen. (Svendsen)
 Sønderjyllands Historie IV (SJyHist)
 Trap: Ribe Amt. 1858. (Trap)
 Knplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Udgivet ved P.Kr. Iversen. 1955 (Wulff)

TRYKTE KILDER:

- Rigsdagstidende
 Rigsrådstidende
 Slesvig Stændertidende
 Viborg Stændertidende
 Aviser: Dannevirke
 Fædrelandet
 Ribe Stiftstidende
 Den vestslesvigske Tidende

UTRYKTE KILDER:

Fortegnelse over valgkommunernes inddeling i det blandede distrikt af Ribe Amt. Landsarkivet i Viborg. Pk. nr. 150.

Kirkebøger fra Ballum, Mjolden og Randerup i 1800-tallet. Landsarkivet i Åbenrå.

NOTER

1. Nielsen, s. 485ff.
2. Nielsen s. 522ff.
3. Kristensen s. 34ff.
4. Vib. Stæ. 1838, sp. 873ff.
5. Ribe Stiftstidende 1. nov. 1858.
6. Rigsdagstidende 1856–57 sp. 2303.
7. Nyholm s. 73ff.
8. Ludvig Hass, 1808–1881, præst i Mjolden 1835–40, missionær i Smyrna med Kold som ledsager, senere præst i Hald og Nibe. Medlem af folketinget for Nørresundbykredsens 1853 og Nibekredsens 1858–61. Landstingsmand 1863–65 og medlem af rigsrådets folketing 1864–65. Sluttede sig nærmest til venstre og virkede i rigsdagen for love om frie skoleformer. Elberling I s. 206 og Arends I s. 329.
9. Svendsen. s. 366ff.
10. Arends s. 306.
11. Pol. s. 233ff.
12. Elberling I s. 167.
13. Vilhelm Beseler, 1806–84, medlem af Slesvig stænderforsamling, en tid præsident, Uwe Jens Lornsens begejstrede discipel, medlem af den provisoriske regering i Kiel under 3 årskrigen. DBL.
14. Nordengaard s. 19.
15. Elberling I s. 165, Arends I s. 288.
16. Arends s. 158.
17. Svendsen s. 361, Elberling I s. 28.
18. Wulff s. 147.
19. Rigsdagstidende, 1. bind, 1848–49, sp. 53, 122, 1206, 1601, 1782ff.
20. samme sp. 2199.
21. Elberling I s. 307, Rigsdagst. 1848–49 sp. 3465.
22. Rigsdagst. 1848–49 sp. 3698f.
23. Arends I s. 389.
24. Arends s. 418.
25. Fortegnelse.
26. Pol. s. 316.
27. Elberling II s. 200.
28. Wulff s. 171f.
29. Pol. s. 286ff.
30. Elberling I s. 295, Nordengaard s. 279.
31. Linvald s. 134.
32. SJyHist IV s. 372.
33. Linvald s. 174ff, Svendsen s. 367ff.
34. Svendsen s. 360ff.
35. Bl.a. Wulff s. 124f.
36. Karlen hed P.T. Dahl fra Gramgaard; i Ribe blev han optaget i den danske hær. SJyHist IV s. 373.
- 36a. SJyHist IV s. 368ff.
37. Rigsdagst., Folketinget, 28. febr. 1850, sp. 1165.
38. samme sp. 5080.

39. SJyHist IV s. 419ff.
40. Pol s. 322ff. Neergaard I s. 617ff, Den danske Rigsdag s. 140, SJyHist IV s. 293ff.
41. Pol s. 330ff.
42. Hans Borge Berg, 1802–89, var præst i Visby 1843–57. Arends I s. 44.
43. Otto H. Boisen, præst, Mjolden 1851–60, Arends I s. 75.
44. Arends II s. 65, præst på Amrum 1827–75.
45. Nordengaard s. 241.
46. Wulff s. 244. Hansen var lærer i Sdr. Sejerslev (ifølge meddelelse af P. Kr. Iversen). Ifølge Jens Wulffs optegnelser kunne kirken ikke benyttes ved valgene, da den lå på slesvigsk grund.
47. Wulff s. 245.
48. Gabriel Koch, 1792–1865, præst i Døstrup 1820–65, medlem af amtsrådet 1842. Arends I s. 158.
49. Hans Chr. Sonne, 1817–80, præst i Møgeltønder 1845–64. Grundlægger af den første danske brugsforening; sønnen, forpagter Chr. Sonne var minister i 1920, en sønnesøn, bankier Sonne i New York, var leder af den amerikanske flygtningekommission efter krigen. Arends II s. 276, Chr. Sonne: »Min livsmelodi« og DBL.
50. Kirkebog fra Ballum LA, Åbenrå. Elberling I s. 42.
51. sp. 230.
52. sp. 836.
53. Kirkebog fra Mjolden LA, Åbenrå; Elberling I s. 196, Svendsen s. 362ff.
54. Pol. 327ff.
55. Rigsdagst., Folketinget, 9. febr. 1854, sp. 1426.
56. Rigsdagst., Folketinget, 19. nov. 1853, sp. 1426.
57. 1797–1861, jurist, politiker. DBL.
58. Hans Ludvig Ammentorp. Arends I s. 12.
59. Pol. s. 345ff.
60. Elberling II s. 68.
61. Rigsdagst., Folketinget, 7.2.1855, sp. 940.
62. Nielsen s. 526ff.
63. samme s. 528ff.
64. Anhæng til Rigsdagst. 1856 sp. 394ff.
65. Rigsdagst., landstinget, 1856, sp. 177ff.
66. samme 1857 sp. 309.
67. Rigsdagst., folketinget, 1856–57 sp. 1797.
68. Nielsen s. 536f.
69. Rigsdagst., folketinget, 1856–57, sp. 1797ff. – Th. Hasle, venstre, 1816–89, proprietær, valgt i Sorø amt. C.C. Alberti, venstre, 1814–90, overprokurator, valgt i Sorø amt, far til den senere justitsminister, Elberling s. 205 og s. 6.
70. Rigsdagst., folketinget, 1856–57, sp. 2590f.
71. Tillæg til Slesvigske St. 1856–57, s. 231ff og 1857 s. 253, 293, 346.
72. Nielsen s. 535.
73. Vestsl. T. 1. sept. 1858.
74. samme 26. jan. 1857.
75. Rigsdagst., folketinget, 5. febr. 1857, sp. 2580ff.
76. Rigsdagst., folketinget, sp. 2594.
77. Lausten-Thomsen s. 68.
78. Ribe St. 18. aug. 1857.
79. Nielsen s. 542f, Lausten-Thomsen s. 71f.
80. Vestsl. T. 29. aug. 1857.
81. samme 7. sept. 1857.
82. Lausten-Thomsen s. 72.

83. SjhHist IV s. 468.
84. De følgende oplysninger er hentet fra Sofus Høgsbro: Brevveksling og dagbøger 1858–73, udgivet af forstander Hans Lund, Rødding. Heri kastes der noget lys over den sidste periode af enklavernes deltagelse i dansk politik.
85. Det senere medlem af landstinget Johan Vilhelm August Beck, se side 225.
86. Paulus Domingo Regoli, 1817–63, søn af en italiensk købmand, præst i Daler 1849–1858.
87. Her er nogen uklarhed, men det kan næppe være ukorrekt, når de slesvigske undersåtter deltagelse i valghandlingen blev anfægtet af juristen Trojel.
88. Christian Poulsen Berg, 1829–91. Elberling I s. 31.
89. Høgsbro I s. 11.
90. Elberling I s. 228.
91. Rigsdagst., folketinget, 1858 sp. 1517.
92. samme 20. nov. 1858, sp. 1887.
93. Rigsdagst., folketinget, 15. dec. 1859, sp. 80.
94. samme sp. 1540.
95. sp. 1186ff. Der må nok sættes et spørgsmålstegn ved det danske sprogs styrke i List. Adler opgiver i 1890, at 40% af beboerne i List var dansktalende, og H.V. Clausen indrømmer i 1892, at der er indvandret mange frisere, men alligevel lyder det ikke sandsynligt med så store ændringer på 30 år. Antagelig vil 50–60% dansktalende i 1860 være en sandsynlig vurdering. Sønderjyske Årbøger 1892 s. 212 og Poul Selk »Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze«, Flensburg 1937.
96. I.A. Hansen, 1806–77, skomager, ledende hos bondevennerne, Elberling I s. 192, Blixen-Finecke, 1822–79, baron, minister, venstre, svoger til Chr. IX, Elberling I s. 50, Johan Grundtvig, 1822–1907, søn af N.F.S.G., officer og teolog, i folketinget med 3 års pause 1858–66, Elberling I s. 166.
97. Rigsdagst., folketinget, 1860, sp. 2577ff.
98. Rigsdagst., folketinget, 1859–60, sp. 4164ff.
99. Nordengaard, s. 241.
100. Høgsbro s. 292.
101. Høgsbro s. 297.
102. Elberling I s. 28.
103. Rigsdagst., landstinget, 1859–60 sp. 1243, 1319, 1403.
104. samme 1861 sp. 475ff, 542, 551.
105. samme 1862, sp. 186, 188, 203.
106. samme sp. 453ff.
107. samme sp. 821.
108. Anhæng til Rigsdagst. 1863, sp. 1695f.
109. Rigsdagst., landstinget, 1863, sp. 1889–96.
110. samme sp. 1498f.
111. samme sp. 151–55 og 299.
112. Elberling I s. 28f.
113. Neergaard III s. 489.
114. samme s. 1497, Nielsen s. 246ff.
115. Neergaard III s. 1492.
116. Nielsen s. 547ff.
117. Høgsbro s. 298.
118. Neergaard III s. 1490.
119. Rigsdagst., folketinget, 1865 sp. 1876ff.